

CESAR BECCARIA

—♦♦—

O ZLOČINIH I KAZNAH

PREVEO

DR. JOSIP ŠILOVIĆ.

*In rebus quibuscunque difficilioribus non expectandum, ut quis simul et, erat et metat, sed prae-
paratione opus est, ut per gradus maturescant.*

Bacon.

ZAGREB 1889.

VLASTNIK I NAKLADNIK PREVODILAC

TISAK DIONIČKE TISKARE.

(Preštampano iz „Mjesečnika“.)

SADRŽAJ.

	Strana
Predgovor	V-VIII
Čitatelju	1
Uvod	4
1. Izvor kazne	5
2. Pravo kazne	6
3. Posljedice	7
4. Tumačenje zakona	8
5. Nejasnost zakona	9
6. Razmjer medju zločini i kaznama	10
7. Bludnje u odmjeri kazne	12
8. Dielenje zločina	13
9. O poštenju	14
10. O dvoboju	16
11. O javnom miru	16
12. Svrha kazne	17
13. O svjedocih	18
14. Indicije i postupak	19
15. Tajne optužbe	20
16. O torturi	21
17. O fisku	26
18. O prisegah	27
19. Brza kazna	27
20. Nasilja	29
21. Kazne plemića	29
22. Kradja	30
23. Infamija	31
24. Politička danguba	31
25. Progonstvo i konfiskacija	32
26. O duhu obitelji	33
27. Blagost kazna	35
28. O smrtnoj kazni	36
29. O iztražnom zatvoru	41
30. Trajanje postupka i zastara	43
31. Zločini, koje je teško dokazati	44
32. Samokrv	49
34. O dužnicih	50
35. Azili	51

*

	Strana
§ 36. O tagliji	52
§ 37. Pokušaj; sukrivci; nekažnjivost	52
§ 38. Sugestivna pitanja; preslušanje optuženoga	54
§ 39. O posebnoj vrsti zločina	55
§ 40. Krivi nazori o koristi	56
§ 41. Kako se predusreće zločinom	57
§ 42. O znanostih	58
§ 43. Magistrati	60
§ 44. Nagrade	60
§ 45. Odgoj	60
§ 46. O pomilovanju	61
§ 47. Zaključak	61

PREDGOVOR.

Premda su se francuski enciklopediste bavili uzgredice i postojećim tada kaznenim sustavom, te obratili pozornost celoga naobraženoga svijeta na žalostno stanje kaznenoga pravosuđja, po svoj prilici bi — kako veli slavni G l a s e r u svom predgovoru k prievodu „Dei delitti i delle pene“, Beč 1876 — njihovi predlozi bili ostali „pia desideria“, da nije izašlo djelo, koje je ludost, koja se zrcalila u nekojih; nepravednu strogost, koja se je pokazivala u mnogih ostalih dielovih tadanjega kaznenoga sustava, tako odrješito, tako toplo, tako rječito prikazalo; koje je tako ozbiljno u ime ljubavi prema čovječanstvu, u ime egoizma na svačija grudi pokucalo, da je već tada barem dielomice morao nastupiti liek, te da se je ovo pitanje posvuda sve življe raspravljalo i oko njegovog rješenja nastojalo. To djelo izadje u Livornu g. 1764, a napisao ga je markez C e s a r e B o n e s a n o d i B e c c a r i a.

Beccaria rodio se u Milanu 15. ožujka 1738. Nauke svrši u Parmu u kolegiju Isusovaca, u kojem proboravi 8 godina. Bavio se je ponajviše matematikom, dok se konačno, pročitav M o n t e s q u i e u - o v e „Lettres persannes“ (Perzijski listovi), neposveti sasma filosofiji, pristav uz nazore enciklopedista.

Beccaria sa braćom Petrom i Aleksandrom V e r r i ustroji društvo, u kom su se čitala djela Montaigne-a, Condillac-a, Helvetius-a, Montesquieu-a i Rousseau-a, te o njih raspravljalo. Ovo društvo poče izdavati g. 1764 časopis „Caffé“, koji je izlazio do polovice g. 1766, te je bio skoro istodobno pretiskan u Mljetcih, a prevadjan u Njemačkoj. Ovo društvo, a osobito braća Verri

nagovarahu Beccariu, neka napiše svoje nazore o tadanjem kaznenom sustavu. Ova prijateljska nagovaranja, pa k tomu parnica Jeana Calasa u Toulousi, koga, premda bijaše nevin, osudiše na smrt, jer nemogaše odoljeti torturi, kćeri mu zatvoriše u samostan, sina prognaše, a imetak konfisciraše: oboje potaknu Beccariu te se dade na pisanje preznamenitog djela „Dei delitti e delle pene“.

Drugi sciene pako, da je sljedeća zgodna privolila ga na to. Beccaria posla svojoj bolestnoj supruzi u Turano liečnike iz Milana, koje orobi na putu zloglasni bandit Sartorello. Buduć je Beccaria morao liečnikom naknaditi štetu, dade Sartorella uhvatiti i preda ga sudu. Sartorello naravno je nijekao i sretno uzdržao torturu, te je bio na slobodu pušten. Dva mjeseca iza toga uhvatiše neke njegovih sukrivaca, te se je njihovim kazivanjem i Sartorellova krivnja dokazala.

Beccaria izda svoje djelo anonimno, jer se je bojao inkvizicije. Taj njegov strah bijaše posve opravdan. Mljetački bo inkvizitori zabraniše djelo „Dei delitti e delle pene“ držeći, da ga je napisao koji podanik mljetački, a Ferdinando Fachinei, hoteći im se uslužnim pokazati, napade u pamfletu „Note ed osservazioni“ Beccarijin spis žestoko, nazvav ga bogogrđnim i buntovnim. Na taj pamflet odgovori Beccaria anonimno načinom — kako veli namjestnik conte Firmian u svom izvješću na ministarstvo — koji je na čast njegovom moralu.

Nu do brzo dozna ciela Europa ime pisca; jer njegovo djelo bijaše primljeno upravo oduševljeno. Ekonomsko društvo u Bernu, mimoišav vlastite štatute, nagradi anonimnoga pisca zlatnom medaljom, te ga pozva u javnih glasilih, da kaže svoje ime, da se uzmogne dati dužno počitanje gradjaninu, koji se je usudio podignuti svoj glas u prilog čovječanstvu proti duboko ukorenjenim predsudom. Kada se je saznalo ime pisca „Dei delitti e delle pene“, čestitahu mu Diderot, Hume, Helvetius, Buffon, barun Holbach i vojvoda Rochefoucauld. Njegovo djelo doživi u Italiji za dvie godine pet izdanja. Po nagovoru Mallesherbesa prevede ga na francuzki opat Morellet, koji je sa dozvolom pisca mnoga mjesta u tekstu transponirao. Prievod taj, štampan u Pa-

rizu god. 1766, dočeka u istoj godini pet izdanja. Već g. 1765 izadje n j e m a č k i prievod u Pragu, 1767 u Hamburgu, a iste godine prevede ga na njemački jezik i Bartolomej u Ulmu te providi svoj prievod opazkama. Naskoro bje prevedeno dva puta na englezki jezik, i to jedan prievod izadje u Filadelfiji; na h o l a n d e z k i, na š p a n j o l s k i i g r č k i, a konačno dekretom cara Aleksandra I. god. 1803 na r u s k i jezik.

Ruska carica Katarina II., zanesena slavom Beccarije, upita ga bi li htio doći u Petrograd i primiti u njenoj blizini službu, koja bi bila prema njegovom umu i znanju. Beccaria dojavila taj poziv namjestniku conte Firmijanu, očitovav, da bi volio biti u službi vlastitog suverena. O tom izvještise u Beč, te je ministar Kaunitz-Rittberg odgovorio listom od 27. travnja 1767, da će Beccaria biti namješten u Milanu. Prema tom obećanju ustrojise novu stolicu profesora za polit. ekonomiju na palatinskom zavodu u Milanu pod imenom kameralne znanosti, a Beccaria bje tu imenovan profesorom 1. listopada 1768, koju čast je obnašao sve do svoje smrti, do 29. novembra 1793.

Najbolje se razabire — veli Glaser, l. c. str. 9 — kako je silno djelovao ovaj Beccariin spis u cijeloj Europi, iz mnozine djela, koja su odmah iza njega o istom predmetu izdana. Voltaire napisao tumač, a Diderot opazke, dočim je Brissot de Varville počeo izdavati „Bibliothèque philosophique du Législateur pour parvenir à la réforme de Lois pénales dans tous pays (Berlin et Paris 1781—1785). Osim posve idealne Diderotove izašlo je do konca 18. vjeka 18 osnova kaznenoga zakona. Branitelj obitelji Calas Elie de Beaumont poslao ekonomskom društvu u Bern 50 luisd'ora, da se razpiše natječaj za „najpodpuniju i najtočniju osnovu dobroga kaznenoga zakonodavstva“. Ovoj svoti doda Voltaire još 50 luisd'ora. Natjecala su se 44 djela, te je nagradu dobila osnova Globiga i Husterova. Iza ove su najvažnije Gmelinova i Maratova, ova posljednja pod naslovom: „Plan de justice criminelle par J. P. Marat. Neufchatel 1780.“ Kada bi čovjek htio pisati o svih djelih, koja su bila posljedicom Beccariinoga „Dei delitti e delle pene“, morao bi na-

VIII

pisati poviest literature kaznenoga prava od dobe njegovoga posvemašnjega razsula pa do današnjega mu razvoja.

Sve reforme, koje je predlagao Beccaria, odnose se na institute, koji su danas u celom naobraženom svijetu u život uvedeni, dapače je više toga danas provedeno, nego li je Beccaria i misliti mogao. Ako ima možda koja desetina nazora Beccariinih, kojih neprihvati znanost, ima ih barem sedam desetina, koje je znanost prihvatila i zakonodavstvo u život uvelo. Od njega počinje — veli Ellero, *Opuscoli criminali*, Bologna 1874, str. 109 sl. — pravo znanstveno raspravljanje kaznenoga prava. On je otac znanosti kazneno-pravne.

Njegovo djelo nije ni gledeć na jezik ni gledeć na stil bez pogriške. Glavna je u tom pogledu mana njegova, da je na mnogih mjestih nejasan. Ali to je pisac i htio, te se radi toga ovako izpričava u pismu na opata Moreleta: „Pišuć, imao sam pred očima primjere Machiavellia, Galilea i Giannona. Čuo sam zveket veriga, podignutih po praznovjerju i viku fanatizma, gušeći vapaj istine. Gledajuć na ovaj užasni prizor bijaše uzrokom, da sam često zaodjenuo svjetlo u maglu. Htio sam braniti čovječnost, a da nebudem sam mučenikom. Misao, da sam htio biti taman, bila je uzrokom, što sam kadkada bio takovim i bez potrebe“. Nu sasvim tim ono je i u tom pogledu izvrstno. Nije se bo moglo kraće više toga reći a uz to reći ovako vanrednim načinom.

Prevodilac.

Čitatelju.

Neki ostanci zakonâ staroga jednoga naroda osvajača, sakupljeni po odredbi vladara, koji je prije dvanaest vjekova vladao u Carigradu, kasnije pomješani sa longobardskim običajnim pravom, te izdani u raznoličnim knjigah i svezcih po privatnih i obskurnih tumačih, sačinjavaju onu predaju pravnih nazora, koji se pored svega toga u velikom dielu Europe zovu zakonom; pak premda je to žalostno, ipak je još i danas obično, da su: mnijenje Carpzovovo, stari po Clariu iztaknuti običaj, tortura bjesnom nasladom po Farinnacciu certana, zakoni, kojim se pouzdano pokoravaju oni, koji bi imali krzmajuć odlučivati o životu i sudbini ljudi.

Ovi zakoni, proizvod vjekova najbarbarskijih, izpitani su ovoj knjizi u onom njihovom dielu, koji se odnosi na sistem kaz. prava; pisac usudjuje se mane tih zakona razložiti onim, koji bdiju nad javnom dobrobiti, u jeziku, koji izbjegava publika neprosvietljena i nestrpljiva.

Ono slobodno iztraživanje istine; onu neodvisnost o predsudah puka, kojom je pisano ovo djelo, valja zahvaliti blagoj i prosvjetljenoj vladi, pod kojom je živio pisac. Veliki monarke, dobročinitelji čovječanstva, koji nami vladaju, ljube istine razložene po nepoznatom flozofu jezikom krepkim, ali ne fanatičnim, i razborom suspregnutim; sadanji bo nedostateci jesu za onoga, koji pomno izpituje sve okolnosti, satira i prikor na prošla vremena, ne pako na ovo stoljeće i njegove zakonodavce.

Tko bi me dakle htio počastiti svojom kritikom, neka počne s tim, da dobro shvati cilj, koji je označen ovom djelu; cilj, koji ni s daleka neće da legitimne oblasti ponizi, nego hoće da ih ukriepi, u koliko bi mnijenje više djelovalo na ljude, nego li sila; te kada bi ga pred očima svih opravdavala blagost i čovječnost. Zlo shvaćajuće proti ovomu momu djelu objelodanjene kritike, temelje se na konfuznih pojmovih, te me sile, da za čas prekinem razmatranja upravljena na prosvietljene čitatelje, da jednom za svagda zatvorim svaki put zabludam bojazljive gorljivosti, ili klevetam zlorade zavidnosti.

Tri su vrela, iz kojih izviru načela morala i politike, koja uređuju djela ljudska: objava, zakon prirodni i dobrovoljni sporazumci društveni.

Neima sravnjivanja medju prvim i oba druga obzirom na načelnu svrhu onog; ali u tom se slažu, što sva tri vode k sreći ovoga smrtnoga života. Razmatrati odnošaje posljednjega neznači izključiti iz razmatranja odnošaje izmedju prvih dvajuh; dapače ova dva premda su božanska i nepromjenljiva, ipak su zahirila u svijesti, potamnjeloj krivnjom čovjeka, krivimi vjerozakoni te arbitrarnimi pojmovi o krieposti i zloći. S toga se pokazuje nuždnim izpitivati odlučeno od svakog drugog obzira ono, što proizlazi iz čistih ugovora ljudskih, budi naročito budi muče sklopljenih radi sveobće nužde i koristi — ideju, u kojoj se svaka sekta i svi sustavi morala složiti moraju; i biti će uvijek hvalevriedno ono poduzeće, koje će prisiliti i najtvrdoglavije i najnevjerovanije, da se slože u načelih, koja vode ljude k društvenom životu. Imade vam dakle tri vrsti krieposti i opačina: religiozna, naravna i politička. Ove tri vrsti nesmiju nikada biti medju sobom u protuslovju; ali sve posljedice i dužnosti, koje su prema jednoj vrsti, neproizlaze i iz ostalih. Netraži sve ono, što traži objava i zakon naravni, niti sve ono, što traži ovaj, netraži čisti zakon društveni; ali osobito je važno, da se sve izluči, što nastaje iz ovoga ugovora, to jest iz ove naročito ili muče sklopljene pogodbe ljudi medju sobom, jer to je granica one sile, koja se pravom može uporaviti medju čovjekom i čovjekom bez posebnoga naloga najvišega bića. Dakle ideja krieposti političke neokalja se tim, ako se označi promjenljivom; ona naravne krieposti bila bi uvijek vedra i jasna, da ju nemute slaboumnost i strasti ljudske; ona krieposti religiozne je uvijek ista i stalna, jer je neposredno od Boga objavljena i po njem čuvana.

Bila bi dakle bludnja pripisivati onomu, tko govori o društvenih zasadah ili o njihovih posljedicah, načela, koja se protive zakonu naravi ili objave, jer on negovori o njih; bila bi bludnja, gdje se govori o stanju rata, koje je predhodilo društvenomu stanju, da se ovo shvati u Hobesovom smislu kao takovo, u kojem neima nikakovih dužnosti ni obveza, mjesto da se uzme kao činjenica, potekla iz pokvarene ljudske naravi i pomanjkanja svake naročite sankeije. Bila bi bludnja upisati u grieh piscu, koji promatra posljedice društvenoga ugovora, zašto nije one priznao prije ovoga.

Pravednost božanska i pravednost naravna po svojoj su sućnosti nepromjenljive i stalne, jer odnošaj medju dvimi jednakimi predmeti ostaje uvijek isti; ali pravednost ljudska ili državna (politička), pošto nije nego odnošaj medju činom i promjenljivim stanjem društva, može se u onoj mjeri mienjati, u kojoj je stanovito djelo društvu manje ili više koristno, i nemože se inače razpoznati, nego analizovanjem kompliciranih i veoma promjenljivih odnošaja građanskoga medjusobnoga uticanja. Čim se ova bitno različita načela pomješaju, neima više nade, da bi se moglo razborito raspravljati o javnih poslovih. Stvar je teologa, da ustanove granice

pravednog i nepravednog, u koliko se radi o nutarnjoj valjanosti ili opakosti stanovitog djela; a ustanoviti odnošaje pravednosti ili nepravednosti političke, t. j. koristi ili štete društva, imade publicista. Prosudjivanje jednoga predmeta nemože nikada štetno djelovati na prosudjivanje drugoga; jer to svaki uvidja, da čisto politička kriepost mora ustupiti mjesto nepromjenljivoj bogom objavljenoj krieposti.

Tko god bi me, opetujem, htio počastiti svojom kritikom, neka nepočne tim, da mi podmiće načela, koja obaraju ili kriepost ili vjerozakon; jer sam dokazao, da moja načela takva nisu; mjesto da me proglasi nevjernikom i buntovnikom, neka nastoji, da me nadje lošim logikom i kratkovidnim politikom; neka nedrhće kod svakoga stavka, koji zastupa interese čovječanstva; neka mi dokaže bezkorist ili političku štetu, koja bi se mogla poroditi iz mojih načela; neka mi pokaže koristi dosadanjega postupka.

Ja sam u odgovoru na „Note et Osservazioni“ dao javnu svjedočbu o mojem vjerozakonu i podložnosti momu suverenu; bilo bi suvišno odgovarati daljnim sličnim spisom; ali tko god bude pisao onom uljudnošću, koja dolikuje ljudem pristojna ponašanja, i sa toliko znanja, da nebudem morao dokazivati prva načela, kakvoga god karaktera bila, naći će u meni ne toliko čovjeka, koji nastoji da mu odgovori, koliko miroljubivog prijatelja istine.

U V O D.

Ljudi prepuštaju većinom najznamenitije uredbe svakdanjem razboru ili uvidjavnosti onih, u kojih je interesu obaći mudre odredbe takih zakona, koji po svojoj naravi pružaju svim jednake prohibitke, a protive se nastojanju onih, koji bi ih rado obezkriepiti i tako jednostrano izerpiti, da samo neki riedki budu obsipani vlašću i srećom, svim ostalim da ne preostane ništa drugo nego nemoć i nevolja. Pa ipak tekak pošto su prošli kroz tisuću bludnja u stvarih najbitnijih za život i slobodu; pošto su u nepojmljivoj tromosti tako dugo trpili, i kad je stradanje do skrajnosti već dotjerano: tada tekak odlučuju se, da odstrane zlorabe, koje ih teško pritištu, te da upoznaju najjednostavnije istine, kojih upravo radi njihove jednostavnosti slabe glave neshvaćaju; koji (ljudi) budući nesposobni da predmete analizuju, primaju ukupni utisak ovih kako im se više po predaji nego po ispitivanju prikazuju.

Ako otvorimo povjest, vidit ćemo, da zakoni, koji jesu ili bi barem imali biti ugovori ljudi slobodnih, većinom nisu bili opredjeljeni za drugo, nego da budu orudje strasti nekolicine pojedinaca, ili stvoreni za podmirenje slučajne i prolazne potrebe; da ih nije izdao hladni iztraživaoc naravi ljudske, koji sve djelovanje jedne skupine ljudi sa jednoga stanovišta uredjuje i sa tog jedinog stanovišta ga promatra, najme sa stanovišta što moguće veće sreće, podieljene medju čim moguće više ljudi h. Sretnih li ono malo naroda, koji nemoraju istom čekati, dok polagani preokret, sporo se razvijajuće preobraženje svih ljudskih odnošaja utre put poboljšanju iza najvećih zloporaba; sretni su narodi, koji umiju dobrimi zakoni pospješiti taj prelaz. I zaista, čovječanstvo ima biti zahvalno onomu filozofu, koji je imao odvažnosti, da iz svoje samotne i nezatne sobice posije medju mnoštvo prvo sjeme koristnih istina, koje su dugo bezplodne bile.

Napokon upoznao se je pravi odnošaj medju suverenom i podanici, kao i medju raznimi narodi; promet je oživio po istinah filozofičkih, koje su kroz štampu postale obćim dobrom; u industriji uzpalila se medju narodi tila borba, borba zaista ljudska i najdostojnija razboritih ljudi.

Evo plodova, koji su dozrijevali na svjetlosti ovoga našega stoljeća; ali riedki su pobijali okrutnost naših kazna i nepravilnost našega postupka kaznenoga; riedki su proučavali tu stranu zakonodavstva, tako znamenitu, pa ipak skoro u cijeloj Europi tako zapuštenu; jako ih malo ima, koji su, povrativ se na prvobitna načela, u punoj golotinji prikazali kroz više stoljeća nagomilane zablude, obuzdavajuć barem sa onom snagom, koju imade upoznana istina, previše slobodan tok krivo vodjene vlasti, koja je davala do sada veliki, ugledom državnih oblasti podržavani primjer hladne okrutnosti. A ipak imao bi vapaj slabih, koji padoše žrtvom okrutnosti neznanica, udobnosti bogataša; imala bi barbarska mučila, što ih bezkoristno rasipna strogost radi nedokazanih ili chimeričnih prestupaka nagomilava; imale bi odurnost i groza tamnica, kojim se pridružuje najgroznija od svih muka — najme čuvstvo neizvjestnosti — sve bi ovo imalo ganuti i onu vrst magistrata, koji upravljaju mnønjem ljudi.

Neumrli predsjednik Montesquieu prošao je letimice preko ovoga predmeta. Nedieljivost istine prisili me, da sliedim svietle staze ovoga velikoga čovjeka; nu misaoni muževi, za koje pišem, znati će razlučiti moje stope od njegovih. Sretna li mene, da mogu, kao on, steći tajnu zahvalnost nepoznatih i mirnih sljedbenika razuma; da mogu izazvati onaj blagi nemir, kojim nježne duše susreću muža, koji brani interese čovječanstva!

§ 1. Izvor kazne.

Zakoni su uvjeti, pod kojima se ljudi neodvisni i osamljeni sdružuju, da umaknu neprestanom ratovanju te uživaju slobodu, koja je dotle nekoristna, dok nije obstanak njezin osiguran. Oni su žrtvovali jedan dio te slobode, da ostali dio uživaju u sigurnosti i miru. Skup svih ovih djelova slobode, žrtvovanih dobrobiti svakoga pojedinca, sačinjava suverenitet naroda, a zakoniti čuvar i upravitelj istih jest souveren. Ali nebi jaše dovoljno, da se to ukupno dobro prikupi, nego ga je valjalo čuvati od usurpacije pojedinih ljudi, od kojih svaki neprekidno nastoji ne samo da odnese iz depozita svoj vlastiti dio, nego da si prisvoji i dielove ostalih. Trebalo je osjetljivih uticaja, koji su priečili, da despotična ćud čovjeka nebacì zakone društva natrag u stari kaos. Ovi osjetljivi uticaji jesu kazne, odredjene proti prekršiteljem zakona.

Velim: osjetljivi uticaji, jer je izkustvo pokazalo, da mnoštvo nećini svoga ponašanja ovisnim od stalnih načela, i da se neda inače razstaviti od obćenitoga načela raztvaranja, koje se opaža u svemiru fizičnom i moralnom, nego poticajî (motivî), koje neposredno osjeća, koji mu neprestano lebde u pameti, te tako sačinjavaju protutežu jakim utiskom privatnih strasti, koje se protive javnom dobru; niti rječitost, niti dekla-

macije, niti uzvišene istine nedotiču, da duže vremena drže na uzdi strasti, uzbudjene neposrednim utiskom prisutnih predmeta.

§ 2. Pravo kazne.

Svaka kazna, koja nepotiče od absolute potrebe, veli veliki Montesquieu, jest tiranska; propozicija, koja se daje obćenito ovako izraziti: svaki čin auktoriteta čovjeka napram čovjeku, koji neproizlazi od absolute potrebe, jest tiranski.

Evo dakle, na čem se osniva pravo suverena kazniti zločine: na potrebi, da se brani depozit javnoga dobra od usurpacije pojedinaca; kazne su tim pravednije, čim je svetija i nepovredivija sigurnost i veća sloboda, koju suveren čuva za svoje podanike. Pitajmo za savjet srce ljudsko, pa ćemo i u njem naći temeljna načela pravoga prava suverena kazniti zločine; od političke bo etike neimamo se nadati trajnoj probiti, ako je netemeljimo na neizbrisivih čuvstvih čovjeka. Svaki zakon, koji neštuje ovih, naići će uvijek na odpor, koji na koncu mora pobjediti; kao što ma kako malena sila, ako se neprestano upotrebljuje, zaustavlja konačno i najžešće gibanje komunicirano kojemu tielu.

Nitko nije dragovoljno poklonio svoj dio osobne slobode javnoj dobroti. Ta chimera stoji samo u romanih pisana. Da je moguće, svaki nas bi želio, da ugovori, koji vežu ostale, nas nevezu; svaki čovjek čini sebe središtem svih kombinacija svieta.

Umnožanje ljudskoga roda po sebi maleno, ali daleko prelazeć sredstva, koja je pružala škrtu i samoj sebi prepuštena narav za podmirenje ljudskih, sve više medju sobom se preplićućih potreba, sdružij medjusobno prve divljake. Prva udruženja morala su roditi druga, koja nastadoše, da se opru prvim, i tako stanje ratno predje od individua na narode.

Nužda je dakle prisilila ljude, da odstupe dio vlastite slobode; s toga je izviestno, da je svatko želio, da koliko moguće manji dio odstupi zajednici, dakle upravo onoliko, koliko treba, da druge pobudi, da ga brane. Agregat ovih što moguće manjih dielova utemeljuje pravo kazniti; što ide preko toga jest zloporaba, a ne pravednost; to je činjenica, ali nikakovo pravo. Valja naglasiti, da rieč pravo nije kontradiktorna rieči sila, već je dapače prva modifikacija druge, i to modifikacija većini koristna. Pravednost nije ništa drugo nego vez, nuždan da se održe udruženimi privatni interesi, koji bi se inače pretvorili u pravi chaos. Sve kazne, koje prekoračuju što je nužno, da se podpuno sačuva javna dobrobit, jesu po svojom sućanstvu nepravedne. Valja se čuvati, da se sa riečju pravednost nespojij pojam nečesa realnoga, kakve fizične sile ili postojećega bića; ona je naprosto način kako ljudi ovo ili ono shvaćaju, način o kojem dakako bitno zavisi sreća svakog pojedinca. Isto

tako nerazumjevam ja pod njom onu drugu vrst pravednosti, koja nam je od Boga objavljena, i koja stoji u savezu sa kaznama i nagradami vječnoga života.

§ 3. Posljedice.

Prva posljedica ovih načela jest, da samo zakoni mogu odredjivati kazne za zločine; da ova vlast može biti samo u rukuh zakonodavca, koji zastupa cijelo društvenim ugovorom ujedinjeno društvo. Nijedan (urednik) činovnik (koji je sam tek čest društva) nemože pravom kazniti po svojoj vlasti drugoga člana istoga društva. Kazna, koja prekoračuje granicu postavljenu zakonom, jest pravedna kazna uz drugu kaznu; s toga nemože službenik (činovnik), bilo pod kakovom izlikom revnosti ili obćega dobrobitka, svojevoljno povisiti kaznu, ustanovljenu zakonom za kriva gradjana.

Druga posljedica jest, ako je svaki pojedini član vezan sa društvom, da je isto tako i ovo vezano sa svakim pojedinim članom po ugovoru, koji po svojoj naravi obvezuje dvie strane. Ova obveza, koja siže od prijestolja do kolibe, koja veže jednako i najvećega i najsiromašnjega, neznači ništa drugo, nego da je u interesu svih da se ugovori, koristni većemu dielu naroda, očuvaju.

Povrieda, ma samo jednoga, počimlje učvršćivati anarhiju.* Suveren, koji zastupa društvo, može samo izdavati obće zakone, koji obvezuju sve članove; a nemože sam da sudi, da li je tko povriedio društveni ugovor, jer bi se inače narod razdielio u dvie stranke, od kojih bi jedna, zastupana po suverenu, tvrdila, da je društveni ugovor povriedjen, a druga, stranka obtuženog to niekala. S toga je nužno, da treći sudi o istinitosti čina. U tom se vidi nužda, da bude oblasti, kojih osude izključuju priziv i sastoje samo iz tvrdjenja ili niekanja pojedinih činjenica.

Treća je posljedica: da, kada bi se dokazalo, da je strogość kazne, ako se i neprotivi neposredno javnom dobru i vlastitoj svrsi kazne, najme da se preprieče zločinstva, samo nekoristna, već i u tom slučaju bila bi ne samo protivna onim blagoslovljenim kriepostim, što no su efekt prosvjetljenog razuma, koji predpostavlja vladanje nad ljudmi sretnimi onomu nad krdom robova, u kojem neprestano cirkulira kukavna okrutność, nego bi se protivila i pravednosti te samomu društvenomu ugovoru.

* Rieč obveza jest jedna od onih mnogo češćih u moralu, nego li u ikojoj drugoj znanosti, koje su pokraćen znak stanovitog umovanja, nipošto pako ideje. Tražite ideju za rieč obveza, i nećete je naći; stvorite umovanje, pak ćete sami razumjeti i biti ćete shvaćeni.

§ 4. Tumačenje zakona.

Četvrta posljedica: Isto tako nemogu sudci imati pravo tumačiti zakone, jer nisu zakonodavci. Sudci nisu primili zakonâ od naših otaca, kao domaću predaju, kao zapis, koji nebi potomkom ostavljao ništa drugo, nego da imadu slušati; nego su ih primili od živućega društva ili od suverena, zastupnika onoga, kao zakonitoga čuvara faktičnoga proizvoda volje svijuh; oni su ih primili, ne kao dužnosti proizlazeće iz prastare prisege; jer bi ova bila ništetna, pošto bi vezala volju bića neobstojećih; nepravedna, jer bi prenela ljude iz stanja društvenosti u stanje čopora. Ne, oni su posljedica naročite ili muče prisege, koju su položile sjedinjene volje svih sada živućih podanikâ suverenu; oni su vez nuždni, da se zauzdaju i vode interesi pojedinaca. Ovo je fizikalni i realni auktoritet zakona.

Tko će dakle imati pravo tumačiti zakone? Da li suveren, koji je organ faktičnih volja svijuh, ili sudac, čije je samo zvanje izpitavati, je li stanoviti čovjek počinio protuzakonito djelo ili nije?

Pogledom na svaki zločin mora da si sudac stvori podpuni silogizam; prednji stavak mora da je obćeniti zakon; donji stavak čin, koji je prema zakonu, ili nije; zaključak: sloboda ili kazna. Kada bi sudac morao ili hotio načiniti samo dva silogizma, otvorila bi se širom vrata nesigurnosti.

Neima vam stvari pogibeljnije od onog obćenitog aksioma: da valja izpitavati duh zakona. To je nasip, provaljen bujicom mnienja. Ovu istinu, koja se čini paradoksnom običnim ljudem, koje više uzdrma malena nesgoda sadašnjosti nego li užasne ali naravno udaljenije posljedice, koje se radjaju od krivoga načela, ukorenjenog u narodu, jedva bi trebalo dokazivati. Naši pojmovi i sve naše ideje najtjesnije su medju sobom spojene; čim su više komplicirane, tim više puteva vodi k njim i od njih. Svaki čovjek ima svoje gledište, a ovo je različito u raznih periodah života. Duh zakona bio bi po tom rezultat dobre ili zle logike sudca, dobroga ili lošoga shvaćanja njegova; zavisio bi o njegovih strastih, o slaboci trpećega, ob odnošaju sudca prama oštećenomu, i o svih onih tajnih silah, koje daju stvarim u nestalnoj čudi čovjeka drugačiji oblik. Po tom vidimo, kako se često mienja sudbina čovjeka već samim prelazom njegove stvari od jednoga tribunala k drugomu; kako život nesretnika postaje žrtvom krivih zaključaka, ili slučajno razdraženih hirova sudca, koji smatra nejasni rezultat konfuznih, njegovu sviest izpunjujućih predstava, ispravnim tumačenjem zakona. Odatle dolazi, da su iste zločine isti sudovi u razno vrieme raznom kaznom kaznili, jer nije bilo mjerodavno stalno i nepromjenljivo slovo zakona, nego zavarljiva nestalnost tumačenja. Nedostaci, koji nastaju iz ukočenoga uporavljanja

slova zakona, nemogu se usporediti bezbrojnim zlim porabam, koje se radjaju iz tumačenja.

Onakova prolazna mana čini, da se poprave, što je nužno i lahko, rieči zakona, koje su prouzročile onaj nedostatak; ali prieči pogibeljnu slobodu umovanja, odakle potiču samovoljne i podle kontroverze. Kada stalni sbornik zakona, koji se moraju obdržavati po slovu, nedozvoljava sudcu druge djelatnosti, nego da izpituje djela gradjanâ te izreče, da li se slažu ili su protivna zakonu pisanom; kada norma prava i neprava, koja ima da ravna djelima neobrazovanoga kao i filosofično obrazovanoga gradjanina, nemože biti više predmetom prepirke, već u istinu postoji: tada podanici nisu predani na milost bezbrojnim malim tiranom, kojih se jaram tim teže osjeća, čim je manji razmak između trpećih i ugnjetavajućih, kojih djelovanje je pogubnije nego tiranija jednoga jedinoga, jer se despotizmu mnogih može doskočiti jedino despotizmom jednoga, a okrutnost despota nije u razmjeru prama njegovoj moći, nego prama zaprekam na koje nagazi. Samo takovimi zakoni stiču gradjani onu sigurnost osobe, koja im pripada, jer su se ljudi radi nje sdružili; koja je koristna, jer ih postavlja u položaj, da unapred proračunaju posljedice zla djela. Istina je, da se odatle radja duh neodvisnosti, ali taj nedrma zakoni, neprotivi se vrhovnim magistratom; nego se protivi onim, koji su se usudili nazvati svetim imenom krieposti slaboću, koja se pokorava sebičnim i mušičastim nazorom pojedinca.

Ova načela neće se svidjati onim, koji su stekli pravo, da batine, koje njim zadaje tiranija viših, dadu osjetiti svojim podčinjenim.

Ja bih se imao puno toga bojati, kad bi želja za tiranijom bila spojiva sa željom za čitanjem.

§ 5. Nejasnost zakona.

Ako je tumačenje zakona nedostatak, zlo, to neima sumnje, da je drugo zlo, ako je zakon nejasan, jer nejasnoća čini tumačenje nužnim; još je mnogo veće zlo, ako su zakoni pisani u jeziku narodnom (t u d j e m), jer to ga čini odvisnim od nekolicine, jer nemože sam (narod) prosuditi, što se odredjuje o njegovom životu i njegovoj slobodi; ako su pisani u jeziku, koji knjigu svetu i javnu pretvara malo ne u privatno dobro, u neku kućnu tajnu. Što da mislimo o ljudih, kada se sjetimo, da je to stanje uvrieženo u najvećem dielu obrazovane i prosvjetljene Europe?

Čim bude veći broj onih, koji će imati u rukuh i razumjeti sveti sbornik zakona, tim će redji bivati zločini! jer neima dvojbe, da nepoznavanje kazna i nestalnost ovih veoma podupiru strasti ljudske.

Iz ovih razmatranja sliedi, da bez pisanih zakona društvo nikada neće postići stalne forme vladavine, kod koje bi bila sila proizvod sudjelovanja svih, a ne strančarenja, i u kojoj se zakoni mogu mienjati jedino voljom svih (ciele zajednice), a nebi u borbi privatnih interesa oslabili i vrednost izgubili. Izkustvo i razum uče, da predaje ljudske postaju tim nesigurnijimi i nevjerovatnijimi, čim se više odaljuju od svoga izvora.

Ako dakle neobstoji trajni spomenik društvenog ugovora, kako da se zakoni odupru neizbježivoj navali vremena i strasti?

Odavle razabiremo blagodat štampe, koja predaje javnosti na čuvanje svetinju zakona, a ne tek nekojim pojedincem; koja je razpršila onaj duh tmine i spletke, koji sada uzmiče pred svjetlom i znanošću, koju na oko privrženici toga duha preziru, ali u istinu se je boje. To je razlog, zašto se danas u Europi sbiva manje onih užasnih zločinstva, nego li se sbivalo kod naših otaca, koji su izmjenice bili sad tirani sad robovi. Tko pozna poviest od prije dva ili tri vieka, i našu, može razabrati, kako su se iz razkoši i mekoputnosti razvile najsladje krieposti: čovječnost, dobrotvornost, snosljivost prama ljudskim manam; može viditi, kakovi bijahu učinci onoga, što se nepravom zove starom jednostavnošću i starom vjerom. Čovječanstvo, gaženo nepomirljivim praznovjerjem; riznice, pristolja kraljevska okaljane krvlju radi pohlepe i častoljubja pojedinaca; potajna izdajstva i javni pokolji, narod u poniznosti pokoran svakomu plemiću; ruke sluga evanđelja, ruke, koje se svaki dan dotiču Boga blagosti, krvlju okaljane — svega toga nije stvorio naš prosvjetljeni viek, koji neki rado zovu pokvarenim.

§ 6. Razmjer medju zločini i kaznami.

Nije samo u interesu svih, da se nepočinjaju zločini, već i da budu tim redji, čim su društvu pogubniji. Mora dakle da su tim jače zaprieke, koje odvraćaju ljude od zločina, čim se veća šteta ovimi javnom boljku nanaša i čim je jači nagon, iz koga dolaze. Valja indi da kazne stoje u pravilnom razmjerju sa zločini.

Nije moguće predusresti svim neredom u obćoj borbi ljudskih strasti. Oni dapače rastu, razmjerno prema tomu, kako se množenjem pučanstva češće križaju privatni interesi, kojih se nemože geometrijski točno podrediti javnom interesu. Pošto manjka matematična točnost, valja da se politička aritmetika upire na račun vjerovatnosti. Ako se zaviri u poviest, vidit će se, da rastu neredi tim više, čim se dalje razmiču granice države; pak, dočim narodna sviest većma oslabljuje, raste nagon na zločin sa korišću, koju si svatko neredom pribaviti može; zato sili sve jače i jače nužda, da se kazne pooštre.

Ona sila, nalik teži, koja nas nagoni, da idemo za srećom, samo se u toliko daje u granicah uzdržati, u koliko joj se suprotstave primjerene zaprieke. Učinci ove sile jesu konfuzni niz ljudskih djela. Ako se ova medju sobom taru i sudaraju, kazne, koje bih ja nazvao političkimi zapriekami, odstranjuju njihove štetne posljedice, a da ne unište temeljnog im povoda, koji je čovjeku prirodjena, od njegovog bića nerazdruživa osjetljivost, i zakonodavac radi tu kao mudri graditelj, koji se opire samo štetnim posljedkom teže, a služi se onimi, koji pomažu učvrstiti sgradu.

Ako postoji nužda udruživanja ljudi; ako postoje ugovori, koji postaju potrebitimi upravo radi oprieke privatnih interesa: naći će se ljestvica nereda, medju kojimi ide prvo mjesto one, koji neposredno uzrokuju rasulo društva, a najniže (mjesto) ide najneznačajnije povrede prava privatnoga pojedinih članova društva. Medju ovimi ekstremi uključena su sva ona djela, štetna javnoj dobrobiti, koja se zovu zločini, i koja se neopazivo postepeno uspinju do najvišega i silaze do najnižega. Kad bi se geometrija dala uporabiti na bezkonačna i tamom obavita zamienita djela ljudska, morala bi se ustanoviti i primjerena ljestvica kazna, koja bi od najtežih silazila do najlagljih; nu dovoljno će biti mudromu zakonodavcu, da točno označi glavne točke ovoga stupnjevanja, a da neporemeti reda neodređujućé za delikte prvoga reda kaznu opredieljenu za najniži delikt. Da imamo ovako tečnu i obćenitu ljestvicu zločina i kazna, imali bismo prokušano i obće mjerilo, kojim bi se dao izmjeriti stepen tiranstva ili slobode, dobroćudnosti ili zlobe u karakteru naroda.

Nijedan čin, koji se nenalazi unutar spomenutih granica, nemože se nazvati zločinom niti kao takov kazniti, izim po onih, koji svoj interes nalaze u tom, da se tako zove. Nestalnost ovih granica porodila je u narodih moral, koji je u protuslovju sa zakonodavstvom; ona je prouzročila, da si protuslove istodobno postojeći zakoni; ona je izazvala toliku množinu zakona, da niti najpravedniji nije siguran od težkih kazna, i radi toga su postala nejasna i promjenljiva imena opačine i krieposti; radi toga lebdi nad životom svakoga pojedinca ona nesigurnost, koja radja letargijom i smrtnim snom političkih tjelesa. Tkogod filozofskim okom pregleda zakonike naroda i njihovu povjest, naći će, da se skoro uvijek izrazi: opačina i kriepost, dobar gradjanin i zločinac, u revolucijah vjekova mienjaju, ne s obzirom na nastale promjene u odnošajih zemalja, dosljedno tomu u postojanom suglasju sa interesi svih, već obzirom na razne strasti i zablude, kojim su se podali zakonodavci, što no su jedan za drugim sledili. Vidit će veoma često, da strasti jednoga vieka služe za podlogu moralu budućih vjekova; da jake strasti, čeda fanatizma i entuziazma, izgledane i oslabljene, da tako kažem, vremenom, koje sve fenomene fizične i moralne svadja u ravnotežje, postaju

malo po malo razborom vieka i koristno sredstvo u ruci jakoga i vještog. Ovako nastali su najtamniji pojmovi časti i krieposti, kojih nemjenja samo vrijeme, što no uvijek samo stvari uništuje, a imena im ostavlja, već i rieke i gore, koje često naznačuju granicu ne samo u fizičnoj geografiji, već i u moralnoj.

Budući da su radosti i boli pokretala svih osjećaja; budući da je nevidivi zakonodavac medju motive, koji imadu čovjeka poticati na najuzvišenije čine, uvrstio takodjer nagradu i kaznu: mora da nejednako razdieljenje ove potonje rodi protuslovjem, koje se doduše riedko opaža, ali ipak često nastaje, da najme kazne stižu zločinstva, koja su same proizvele. Ako je jednaka kazna opredieljena za dva zločina, koja na razni način vriedjaju društvo, neće čovjeku, hotećemu počiniti veći zločin, na putu stajati jača zaprieka, dočim se možda pri tom može nadati većoj koristi.

§ 7. Bludnje u odmjeri kazne.

Prijašnje razlaganje daje mi pravo tvrditi, da je šteta, koju društvu nanosi zločinstvo, jedina i prava mjera zločina. Zato varali su se oni, koji mišljahu, da pravu mjeru zločina valja tražiti u nakani onoga, koji ga počinja. Ona ovisi o utisku, što ga predmeti na zločinca čine, i o predidućem razpoloženju njegova duha; nu ovo oboje mjenja se kod ljudi, pače i kod svakoga pojedinoga čovjeka, jer naglo se potiskuju jedna za drugom najrazličitije ideje i prikaze. Moralo bi se po tom sastaviti ne samo poseban zakonik za svakog pojedinog gradjanina, nego pače morao bi se za svaki delikt izdati novi zakon. Kadšto ljudi u najboljoj nakani nanesu veliku štetu društvu; a drugi put opet u najzlobnijoj nakani veliko dobročinstvo.

Drugi uzimlju više za mjerilo zločina čast povriedjene osobe nego li njihov upliv na javnu dobrobit. Kad bi to bila prava mjera zločina, morala bi se nesmjernost prama najvišemu biću strože kazniti nego li umorstvo monarka; jer neznatnost povriede po sebi biva više nego izravnanana savršenošću Boga.

Konačno mnijahu neki, da težina grieha ima odlučiti, uz ostale okolnosti, veličinu ili mjeru zločinstva. Nu tko nepristrano prosudjuje odnošaje medju ljudmi i Bogom, kakovi zaista postoje, vidit će odmah, da je ovo mnjenje krivo. Prvi su odnošaji jednakosti. Sama nužda stvorila je od sukoba strasti i od opreke interesa ideju zajedničke koristi, koja je podlogom svake ljudske pravde. Ovi drugi jesu odnošaji odvisnosti od bića savršenog i stvoritelja, koji si sam priuzdržaje pravo biti istodobno zakonodavcem i sudcem, jer samo kod njega nemože iz ovoga sjedinjenja nastati nikakva šteta. Ako ovo vječno biće vječnom kaznom kazni one, koji se nepokoravaju njegovoj svemogućnosti — koji crv da se

usudi pripomagati božjoj pravednosti; koji da se odluči osvećivati biće, koje je samo sebi dovoljno, na koje nemože nikakova stvar djelovati ni ugodno ni bolno, i koje jedino od svih bića djeluje a da neizazivlje reakcije? Težina grieha zavisi od tajne zlobe srca; nu ovu mogu ograničena bića upoznati jedino objavom. Kako se dakle može ona uzeti normom, po kojoj bi valjalo opredieliti kaznu zločinstva? Inače bi mogli u ovom slučaju ljudi kazniti kada Bog oprašta, a oprostiti kada Bog kazni. Ako mogu ljudi sa Svemogućim doći u oprieku kada griše, mogu takodjer onda, kada kazne grieh.

§ 8. Dielenje zločina.

Vidili smo, koja je prava mjera zločina — najme šteta, koju društvo trpi. Ovo je jedna od onih jasnih istina, koje se mogu upoznati bez pomoći kvadranta i teleskopa, pače može ih shvatiti i čovjek srednjih duševnih sposobnosti, a ipak su, usljed čudnovate kombinacije okolnosti, sasna poznate tek vrlo riedkim misliocem svakoga naroda i vieka. Nu nazori azijski, strasti, koje su se zaodjele auktoritetom i moćju, većinom su neopazice, a kadkada i silovitom navalom na bojazljivu povjerljivost ljudi, smutile jednostavne spoznaje, koje su možda sačinjavale prvu filozofiju radjajućih se društva, i kojoj, čini se, da nas natrag vodi svjetlo ovoga vieka, samo sa većom stalnošću, jer ga podpomaže geometričko ispitivanje tisuće žalostnih izkustva i nadvladanih zaprieka.

Red bi bio sada, da ispitam i razaberem sve razne vrsti zločina, ili način kažnjenja istih, kada me nebi promjenljiva narav njihova kroz razne okolnosti vjekova i mjesta silila na bezkrajne i dosadne potankosti. Biti će s toga dovoljno, da naznačim glavna načela te pogriješke težke i obćenite, da skinem krinku s lica onim, koji nebi marili radi zlo shvaćene ljubavi slobode uvesti anarhiju, kao i onim, koji bi najvoljeli dovesti ljude do samostanske urednosti.

Mnogi zločini napereni su neposredno proti društvu, ili njegovim zastupnikom; drugi vriedjaju privatnu sigurnost gradjana u životu, imetku ili u časti; neki su pako čini ili propusti protivni onomu, što je svaki državljanin po zakonu dužan gledeć na obće dobro učiniti ili propustiti.

Prvi i najteži zločini, jer najpogibeljniji, jesu oni, koji se zovu veleizdajom. Samo tiranija i neznanje, koja pomućuju i najjasnije rieči te pojmove, mogu dati ovo ime, dosljedno i najveću kazan, zločinom razne naravi, i tako, kao u stotini drugih prilika, žrtvovati ljude rieči. Svaki delikt, dakle i onaj, koji je na privatnoj osobi počinjen, vriedja društvo; ali nije svaki zločin neposredno naperen na razsap društva; moralni čini kao i fizični imadu svoj točno ograničeni djelokrug, te su različito omeđjšeni vremenom i prostorom, kao što i sva pitanja u naravi; i radi

toga samo cjepidlačivo tumačenje, koje je redovito filozofija robstva, može smiešati ono, što je po vječnoj istini nepromjenljivo odijeljeno.

Za ovimi dolaze delikti proti sigurnosti privatnih osoba. Pošto je sigurnost prva svrha svakoga pravnoga društva, moraju se kazniti povriede svakom gradjanu pripadajućega prava na osobnu slobodu najtežimi kaznama, koje zakon propisuje.

Svaki državljanin može predpostavljati, da mu je slobodno poduzeti sve, što se neprotivi zakonom, a da se netreba bojati druge štete do one, koja može iz samoga čina za nj nastati. Ovo je politička dogma, koja bi trebalo da pronikne narode, a koju bi najviši magistrati, nepomično se držeći zakona, morali izpoviedati; sveta dogma, bez koje se pravno društvo neda ni pomisliti, — pravedna odšteta za to, što se ljudi odriču onoga, na što ima pravo svako osjećajuće biće: da najme uplivaju na sve stvari, u koliko dostaju vlastite sile. Ova dogma stvara slobodne i krepke duhove i prosvjetljene mislioce; ucjepljuje ljudem u srdce kriepost, ali kriepost, koja nepozna straha, a ne pruživu razboritost, koja dolikuje samo čovjeku, koji podnosi jedino nesigurnu i svakoj samovolji otvorenu eksistenciju.

Navale dakle na sigurnost i slobodu gradjana spadaju medju najveće zločine; u ovaj razred nepadaju samo umorstva i kradje, što ih počinjaju prosti ljudi, nego i one velikaša i činovnika, kojih upliv dosiže u mnogo šire krugove te je i mnogo snažniji, pa usljed toga u svijesti podanika ruši ideju pravednosti i dužnosti pravom jačega, koje je konačno jednako pogibeljno onomu, koji ga vrši, kao i onomu, na kojem se izvršuje.

§ 9. O poštenju.

Postoji čudnovata razlika medju zakoni gradjanskimi, koji vrlo brižno i prije svega čuvaju tielo i imovinu svakoga gradjanina, i medju zakoni onoga, što se zove poštenje, koji postavljaju mnienje nada sve. Rieč poštenje jest jedna od onih, iz kojih potiče duga povorka sjajnih umovanja, a ipak neoznačuju izvjestne i točno označene ideje. Mora da nestoje dobro stvari uma ljudskoga, kad mnogo bolje shvaća najudaljenije i najneznatnije promjene nebeskih tjelesa, nego li tako blize i važne pojmove moralne, kad ih uhvati oluja strasti, a nesamostalno neznanje usvaja i dalje predaje! Nu to nam se neće više činiti paradoksnim, kad pomislimo, da kao što se nemogu razlikovati predmeti previše blizi oku, tako čini i prevelika blizina ideja moralnih, da se veoma lahko pobrkaju premnoge jednostavne ideje, iz kojih se one razvijaju, i tako smiešaju njihove granične crte, nuždne duhu geometričkom, koji hoće da mjeri fenomene ljudskog senzibiliteta. Svemu pako tomu neće se više čuditi tko objektivno motri ljudske odnošaje i tko se domišlja, da nije možda

nuždan tolik moralni aparat, niti tolike sveze, da ljudi postanu sretni i sigurni.

Poštenje jest dakle jedna od onih kolektivnih predstava, koje su agregat ne samo jednostavnih, nego i takovih sastavljenih predstava, koje pod raznim odnošaji, u kojih se čovjeku natiskuju, sada zadrže, a sada izključuju nekoje od raznih elemenata, od kojih su sastavljene, te imaju samo nekoliko zajedničkih ideja, kao što više sastavljenih algebraičkih olina imaju jedan zajednički divizor. Da se nadje taj zajednički divizor u raznim idejama, što si ih ljudi o poštenju stvaraju, treba da trkimice pogledamo poviest razvoja društva.

Prve zakone i prve oblasti rodila je nužda, da se doskoči neredom fizičkoga despotizma svakoga pojedinca. Radi ovoga bijaše ustrojeno društvo, i ova svrha ostade stranom u istinu, stranom samo prividno, na čelu svih zakonika; dapače i onih, koji su proti njoj djelovali. Nu pošto ljudi žive zajedno i blizu, pošto se razvilo njihovo spoznanje, odatle porodi se bezkonačni niz neprestano i zamienito djelujućih djela i potreba, koje uvijek nadilaze predvidjenje zakona, a slabije su od aktualne snage individua.

S ovom epohom počimlje despotizam (javnoga) mnienja, koje bijaše jedino sredstvo, da se od drugih dobiju ona dobra i odstrane ona zla, glede kojih se zakoni nisu mogli unapred i shodno pobrinuti. A to mnjenje baš zlostavlja mudraca kao i prostaka, koje je prividnu kriepost podiglo do većeg ugleda, nego li ga ima prava kriepost; ono čini samog opaka svojim misijonarom, jer je to u njegovom interesu. Od tada bijaše ne samo koristno nego i nužno da te ljudi štiju, da nepadneš pod obični niveau. Od sada netraži ga samo častohlepan, jer mu koristi; neprosjači za nj samo tašti, da mu bude svjedočbom vlastite vriednosti, nego ga traži i poštenjak, jer mu ga treba. Ovo poštenje je uvjet, od kojeg mnogi ljudi i svoju egzistenciju odvisnom čine. Nastalo poslje ustrojenja društva, nije se poštenje moglo uvrstiti medju zajednička dobra, koja valja čuvati, već dapače sili povratiti se za časak u stanje naravno i izuzeti kadšto vlastitu osobu od zakona, koji nezaštićuju dovoljno gradjanina. Po tom izčezavaju ideje o poštenju i u skrajnjoj slobodi političkoj i u skrajnjoj neslobodi, ili se pomješaju sa drugimi; jer u prvom slučaju despotizam zakona čini suvišnim zahtjev, da ga priznaju ostali; u drugom pako despotizam ljudi uništava gradjansku egzistenciju, te ostavlja samo nesigurnu, o momentu ovisnu osobnost. Poštenje je dakle jedno od temeljnih načela onih monarkija, koje su samo niži stupanj despocije; tuj leži u njem isto, što u despotičkih državah u revolucijah — časak povratka k naravnom stanju i opomena gospodaru, da su njekoč svi ljudi jednaki bili.

§ 10. O dvoboju.

Iz potrebe, da se drugi poštuju, porodiše se privatni dvoboji, kojih izvor valja tražiti baš u anarkiji zakona. Tvrđi se, da ih stari sviet nije poznavao, možda zato ne, jer se stari, ne tako sumnjičivi sastajahu oružani u hramovih, kazalištih i u prijateljskom krugu; možda i zato ne, jer dvoboj bijaše igra obična i prosta, koju su svaki dan izvodili prezreni i robski gladijatori, i jer su se slobodni građani bojali, da bi ih gladijatorima prozvalo, da se upuste u dvoboj. Uzalud su nastojali edikti, prieteć svakomu smrću, ako se upusti u dvoboj, izkoreniti ovaj običaj, koji imade svoj izvor u onom, česa se mnogi ljudi boje više od smrti. Lišen štovanja ostalih, pošten čovjek vidi da mu prieti pogibelj: ili da ga svi ostave — stanje nesnosno čovjeku društvenom — ili da postane nišanom rugla i sramote, koja daleko silnije djeluje nego li pogibelj kazne. Zašto prosti sviet ne zalazi u dvoboj u pravilu onako kako velikaši? Ne samo s toga, što nenosi oružja, nego i zato, što neosjeća toliko potrebe, da ga drugi štaju, kao što osjećaju oni, koji su na višem stepenu, te jedan drugoga gleda većom zavisti i sumnjom.

Nije suviše opetovati što su drugi pisali, najme: da je najbolje sredstvo predusresti ovom deliktu, da se kazni napadač, to jest onaj, koji je dao povoda dvoboju; a proglasiti onoga nevinim, koji je bez vlastite krivnje bio prisiljen braniti ono, česa pozitivni zakoni neštite, a to je — poštenje; i koji je morao pokazati svojim sugradjanom, da se boji samo zakona a ne ljudi.

§ 11. O javnom miru.

Konačno k deliktom treće vrsti spadaju napose oni, koji smetaju javni mir i red gradjana, kao n. p. halabuka i junačke igre na javnih cestah, opredieljenih za promet i prolaz gradjana; fanatički govori, koji pobudjuju lahko upaljive strasti zvedljiva mnoštva, koji erpe svoju snagu mnogo više iz mnoštva slušatelja i iz otajstvenoga i nejasnoga entuzijazma, nego li iz čistog i mirnog promišljanja, koje nikada nevlada velikom masom ljudi.

Noćna razsvjeta na javne troškove, smještenje straže u raznih predielih grada; jednostavne i moralne propovjedi, obdržavane u blaženom miru hramova, zaštićenih po javnoj oblasti; govori, kojimi se brane interesi privatni i javni u narodnih skupštinah, u parlamentih, ili gdje stoluje veličanstvo suverena — sve su to uspješna sredstva, da se zaprieči pogibeljna koncentracija pučkih strasti. Ove osobito svraćaju na sebe pažnju one oblasti, koju Francezi zovu „p o l i c i e“ (policija); nu ako ta oblast radi po zakonih arbitrarnih, a ne po stalnih, koji su sakupljeni u zakoniku, nalazećem se u rukuh svih gradjana, otvaraju se širom vrata

tiraniji, koja vreba i obilazi granice političke slobode. Ja nedopuštam nikakove iznimke od ovoga glavnoga pravila: da svaki građanin mora znati, kada je kriv, a kada nevin. Ako su ma bilo kod koje forme vlade nuždni cenzori ili u obće oblasti upućene na vlastitu samovolju, valja tomu uzrok tražiti u slaboći ustava; takova uredjenja neišće narav dobro uredjene vlade. Nesigurnost glede vlastite sudbine mnogo je više doniela žrtava u tami puzećoj tiraniji, nego li javna formalnostmi odobrena okrutnost. Ona ne samo da tišti duhove, već ih dapače buni. Pravi tiran počima uvijek s tim, da zavlada mnenjem, koje pretiće hrabrost; nu hrabrost može sjati samo u svjetlu istine, ili u plamenu strasti, ili u nepoznavanju pogibelji.

A koje kazne odgovaraju ovim deliktom? Da li je smrt u istinu korisna i nuždna kazna za sigurnost i dobar red društva? Jesu li pravedna tortura i mučila, postizava li se njimi svrha zakonom opredieljena? Kako će se najbolje predusresti zločinom? Jesu li iste kazne jednako korisne u svakom vremenu? Kako uplivaju na ćudorednost? Ove probleme valja riešiti onom geometričkom preciznošću, kojoj se nemogu oprieti ni magla sofizma, ni zavodljiva rječitost, ni bojazljiva dvojba. Kad nebih imao druge zasluge nego tu, da sam u Italiji prvi nešto jasnije razložio, što su se drugi narodi usudili pisati i počimaju izvadjati, smatrao bih se sretnim; nu ako sam, braneć prava ljudska i nepobjedive istine, doprinjeo, da se rieši muka i straha smrti koja nesretna žrtva tiranije ili neznanja, ne manje strašnog, blagoslov i suze ma i samo jednog nesretnika biti će uzrokom, da ću u svom prevelikom veselju zaboraviti prezir ljudi.

§ 12. Svrha kazne.

Promotrimo li istine, do sada razložene, vidit ćemo, da nije svrha kazne, da se zadaje muke i boli ćutljivom biću, niti da se izgadi već počinjeni delikt. Može li političko tielo, koje, daleko od toga, da bude vodjeno strastmi, paće koje si je postavilo zadaćom da zauzdava posebne strasti, može li takovo tielo sadržavati onu nekoristanu okrutnost, koja je orudjem biesa i fanatizma, ili bolestnih tirana? Može li možda natrag tražiti jauk nesretnika od vremena, koje se nepovraća, čine već dovršene? Svrha kazne dakle nije druga, nego da se zaprieči te krivac nezadade novih šteta svojim sugradjanom i da se suzdrže ostali te nepoćine sličnih djela. One kazne dakle i onaj način ovršivanja ovih zaslužuju prednost pred ostalimi, koje će, uz inaće jednake okolnosti, prouzročiti ćim veći i trajniji utisak na dušu ćovjeka, a kriveu koliko je samc moguće, malo tjelesne boli nanesti.

§ 13. O svjedocih.

Glavnom točkom svakoga dobrog zakonodavstva mora biti, da točno opredieli vjerodostojnost svjedoka i dokaze za okrivu. Svaki razborit čovjek, t. j. svaki, čije ideje stoje međusobno u stanovitom savezu i čija se opažanja slažu sa onimi ostalih ljudi, može biti svjedokom. Koliko je njegovo kazivanje vjerodostojno, to se ravna prema interesu, koji on ima da kaže ili zataji istinu; zato je nevaljan razlog, kad bi se hotjelo ženu izključiti od svjedočenja, jer je tobože slaba; djetinjasta je aplikacija posljedica prave smrti na građansku kod odsudjenih, i nerazborito odbaciti svjedočanstvo osoba nepoštenimi proglašanih, kad neimaju interesa lagati. Vjerodostojnost dakle svjedoka umanjuje se u onoj mjeri, u kojoj se pokazuju mržnja, prijateljstvo ili ini uži odnošaji među njim i okrivljenikom. Potrebno je više nego li jedno svjedočanstvo; jer dok jedan tvrdi, a drugi nieće, neima ništa izvjestna, pa s toga može se obtuženi poslužiti predmnevom, da je nevin. Vjerodostojnost svjedoka tim se većma umanjuje, čim je veća grdoba zločina,* ili nevjerovatnost okolnosti. Takovi su n. p. čarobije i bezkoristno počinjene okrutnosti. Vjerojatnije jest kod prve obtužbe, da više ljudi laže, jer je vjerojatnije, da se u više ljudi nadje budi iluzija neznanja, budi zlobno progonjenje, nego li da vrši jedan čovjek vlast, koje bog nije dao, ili ju oduzeo svakomu živomu biću. To isto vriedi i o drugoj obtužbi, jer čovjek obećaje biti samo u toliko okrutan, u koliko ga na to nagoni interes, mržnja ili strah. Pravo veleć u čovjeku i neima nenaravna čuvstva; njegova svijest nije nikada što drugo, nego rezultat utisaka učinjenih na njegova čutila. Isto tako može se koji put vjerodostojnost kojega svjedoka umanjiti, ako je članom kakova privatna društva,

* Većina kriminalista drži, da je tim veća vjerodostojnost svjedoka, čim je veće zločinstvo o kom se radi. Evo željeznog aksijoma najokrutnije slaboumnosti: *In atrocissimis leviores conjecturae sufficiunt, et licet judici jura transgredi.* Prevedimo to, da vide Europejci jednu od bezbrojnih ne manje bezumnih izreka muževa, kojim su oni, a da skoro i neznađu, podvrženi: Kod najtežih zločina t. j. kod najnevjerovatnijih, dovoljni su i manji razlozi sumnje, to je dozvoljeno sudcu da ide i preko zakona. Absurdne uporabe zakona često su proizvod straha, glavnog izvora protuslovja ljudskih. Zakonodavci (takvi bo jesu oni pravnici, koji su slučajem dobili pravo, da o svem odlučuju i da postanu od pristranih te podmitljivih pisaca zakonodavci i gospodari sudbine ljudske) preplašeni osudjenjem nekolicine nevinih, prenatrpaše pravosudje suvišnjimi formalnostmi i iznimkami, pa da se ove točno vrše, zasjela bi bezkažljivo anarhija prijestolje pravde; naprotiv preplašeni nekojimi osobito strašnim zločinima, koje bijaše teško dokazati, držahu se ovlaštenimi odstraniti iste te formalnosti, koje su samo od nužde proglasili i tako su sad despotskom nestrpljivošću, sada ženskom plahošću pretvorili kazneni postupak u vrst igre, u kojoj imadu slučaj i nagle promjene glavnu ulogu.

čiji običaji i načela ili nisu posve poznata, ili se razlikuju od obćenito priznatih. Takov čovjek ima ne samo svojih, nego i tuđih strasti.

Konačno nije gotovo nimalo vjerodostojan svjedok, ako se od rieči tvori zločin, budući da glas, kretnja, sve što izazivlje i što sliedi razne ideje, koje ljudi istimi riečmi označuju, mienja i modificira u tolikoj mjeri rieči čovjeka, da je malo ne nemoguće opetovati ih točno onako, kako su izrečene bile. Osim toga siloviti i neobični čini, redovito vecma riedki, što i jesu većinom pravi zločini, ostavljaju trag u sebi u množini okolnosti i u posljedica, koje iz njih proizlaze; dočim rieči neostaju nego u pameti slušatelja, koja je većinom nevjerna, a često se vara. Radi toga je mnogo laglje potvoriti čovjeka radi njegovih rieči, nego li radi njegovih čina; jer kod posljednjih čim se više okolnosti navadja za dokaz istih, tim je više sredstva pruženo okrivljenom, da se brani.

§ 14. Indicije i postupak.

Postoji obćeniti teorem, koji pomaže ustanoviti stepen izvjestnosti stanovitog čina, n. p. dokaznu moć indicija za okrivu. Kada su svi dokazi činjenice odvisni jedan od drugoga, t. j. kada se indicija samo dokazuju medjusobno, tada je, čim se više dokaza doprinese, tim manja vjerojatnost činjenice, jer okolnosti, koje oslabljuju prediduce indicije, oslabljuju i sliedeće. Kada svi dokazi činjenice odvide od jednoga, broj tih dokaza niti neumanjuje niti nepovećava vjerojatnosti te činjenice, jer sva njihova važnost osniva se na vrednosti onoga jednoga dokaza, od koga odvide. Kada su dokazi neodvisni jedan od drugoga, to jest kada se indicije dokazuju drugčije, a ne medjusobno, to čim se više dokaza doprinese, tim više raste vjerojatnost činjenice, jer neuspjeh jednoga dokaza neupliva na drugi. Ja govorim o vjerojatnosti obzirom na zločine, koji da zasluže kaznu, moraju biti izvjestni.

Ali to se neće činiti paradoksnim onomu, tko pomisli, da, strogo uzet, moralna izvjestnost nije nego vjerojatnost, ali vjerojatnost takova, koja se zove izvjestnost, jer ju svaki razborit čovjek takovom priznaje usljed običaja, koji se je porodilo iz nagona za radnjom i koji je stariji od svake spekulacije. Izvjestnost, koja je nuždna, da se čovjek krivim proglasi, nije druga nego ona, koja je kadra sklonuti čovjeka na najvažnije čine u životu. Dokazi za okrivu mogu se dieliti u podpune i nepodpune.

Podunimi zovem one, koji posve izključuju mogućnost, da dotičnik nije kriv; nepodpunimi pako one, koji je neizključuju. Od prvih i jedan je dovoljan, da se čovjeka osudi; od drugih potrebno ih je toliko, koliko ih je nuždno, da se sastavi podpun dokaz, to će reći, da, ako i nijedan izmedju njih, uzet sam za se, neizključuje podpuno mogućnosti, da je

*

okrivljenik nevin, ako se svi stiču u jednoj osobi, izključuje to posve mogućnost nevinosti okrivljenika. Valja pamtit, da nepodpuni dokazi, glede kojih se može okrivljenik opravdati, postanu potpunim čim se neopravda kako treba. Nu ova moralna izvjestnost dokaza daje se laglje čutiti, nego li točno definirati.

Zato ja mislim, da je najbolji onaj zakon, koji postavlja o bok glavnom sudcu prisjednike, pozvane za ovo zvanje ždriebom a ne izborom; jer u ovom slučaju više sigurnosti daje neznanje, koje sudi po svom osvjeđenju, nego li znanje, koje sudi po privatnom nazoru. Gdje su zakoni jasni i precizni, sudčeva je zadaća samo ta, da ustanovi čin. Ako je, za naći dokaz zločinu, nužna okretnost i vještina; ako je nužna jasnost i preciznost, da se predstavi rezultat iztrage: to kod prosudjivanja samoga rezultata nije nuždan nego jednostavan zdrav razum, koji se mnogo redje prevari nego li znanje sudca, kojemu je već u navadi, da hoće naći krivce i sve strpati pod umjetan i naučen sistem. Sretan li je onaj narod, gdje zakoni nebijahu predmetom znanosti. Najkorisniji je onaj zakon, da svakomu čovjeku sude drugovi po zvanju; jer gdje se radi o slobodi i životu gradjana, mora da umuknu čuvstva, što ih izazivlje nejednakost; i ona premoć, kojom sretan čovjek gleda na nesretnika; i ono ogorčenje, kojim niži gleda višega, nesmiju imati na osudu nikakva upliva. Nu kada je treći povredjen zločinom, treba da bude jedna polovica sudaca iz stališa oštećenoga, a druga polovica iz stališa obtuženoga. Budući da su tako izjednačeni svi interesi, koji bi i nehotice mogli dati drugo lice predmetom, govore tu samo zakoni i istina. Pravednost išće takodjer, da bude okrivljenik, unutar stanovitih granica, vlastan izključiti one, koji mu se čine sumnjivimi; ako mu se to pravo daje podpuno, kad ga osude činit će se kao da se je sam osudio. Javno se moraju osude izricati i javno doprinosati dokazi zločina, da javno mnjenje, koje možda jedino drži na okupu društvo, zauzda silu i strasti, da narod bude mogao reći: „nismo robovi, nas se brani“ — čuvstvo, koje nadahnjuje hrabrost i koje više vriedi suverenu, koji pojmi svoje prave interese, nego li najobilniji danci. Nemogu se upustiti, da navadjam ostale pojedinosti i mjere opreznosti, koje su potrebite kod takih uredaba. Ništa nebih bio kazao, kad bi bilo nužno sve kazati.

§ 15. Tajne obtužbe.

Očita, ali predajom posvećena, kod mnogih naroda krivnjom ustava neobhodno nuždnom postala, zloporaba jesu tajne obtužbe. Takov običaj čini ljude hinbenimi i podmuklimi. Tko samo naslućuje, da ga susjed prijavlja, vidi u njem svoga neprijatelja. Ljudi priviknu sakrivati vlastita čuvstva, a jesu li jednom tomu navikli, dodju brzo do toga, da ih sa-

krivaju pred samim sobom. Jao pako ljudem, ako su do tega došli! Bez stalnih i jasnih načela, kojih bi se mogli držati blade kolebajuć i basajuć pustim morem mnenja; uvijek nastojeć da se izbave strašila, koja im priete, nekoriste se sadašnjošću, koju im ogorčuje nestalnost budućnosti; lišeni prave radosti, koju daje pokoj i sigurnost, jedva nalaze u njekojh nasladah, koje, vrlo redke u žalostnom njihovom životu, brzo i neuredno uživaju, utjehu za to, da su živili.

I od takih ljudi hoćemo da napravimo odvažne vojnike, neustrašive branitelje domovine i prijestolja? Medju timi hoćemo da nadjemo nepodmitljivih činovnika, koji slobodnom i patriotičnom rječitošću brane i razlažu prave interese suverena, koji nose prijestolju uz daće (tribute) ljubav i blagoslov svijuh slojeva puka, a odavle donose u palače i kolibe mir, sigurnost i temeljitu nadu bolje budućnosti, tu žilu kucavicu država?

Tko da se brani od potvore, kada je oružana najačim štitom tiranije, najme tajnošću? Kakova je to vlada, gdje vladar o svakom svom podaniku sumnja, da mu je neprijatelj, te mora, da uzdrži javni mir, oteli mir pojedincu? Kojimi se razlozi opravdavaju tajne obtužbe i kazne? Javna dobrobit, sigurnost i uzdržavanje forme vladanja? Čudna li ustava, kad se onaj, koji ima moć i, što je još jače, javno mnenje, boji svakoga gradjanina! Nepovriedivost tužitelja? Dakle ga zakoni neštite dovoljno; pa zar ima podanika jačih od suverena! Infamija tužitelja? Po tom se štiti tajna obtužba, a kazni se javna! Narav zločina? Ako se indiferentni čini, pače ako se i čini obćem dobru koristni, zovu zločini: tada naravno obtužbe i osude nemogu se nikada dosta tajnimi držati. Dakle može biti zločina, to jest napadaja na javnu dobrobit, a da ipak javnost zastrašujućeg primjera, dakle osude, nije u interesu svih? Ja štujem svaku vladu i negovorim o nijednoj napose. Narav stvari kadšto je takova, da se odstranjenje kakova zla drži najvećom nesrećom onda, ako je ono ukorenjeno u cielom sistemu vlade naroda. Nu da ja imam izdati nove zakone u kakvom zabitnom kutu svieta, ruka bi mi drhtala i ciela budućnost pred oči stala, kad bi imao povladiti takov običaj.

Već je Montesquieu rekao, da su javne obtužbe primjerenije republici, gdje bi javno dobro moralo sačinjavati prvu strast gradjana, nego li monarhiji, gdje je ovo osjećanje već po naravi forme vladanja oslabljeno, gdje je najbolje postaviti činovnike, koji će u ime države tužiti prekršitelje zakona. Nu svaka vlada, bila republikanska bila monarhična, mora potvarateljka kazniti onom kaznom, koja bi bila postigla obtuženoga.

§ 16. O torturi.

Okrutnost, posvećena običajem kod većine naroda, jest mučenje okrivljenika u vrieme iztrage, budi zato, da ga se prisili na priznanje

zločina, budi radi protuslovja, u koje se je zapleo, budi zato, da se sazna za ortake, budi radi, neznam kakvog, metafizičkog i nepojmivog očišćenja od infamije; budi konačno radi drugih zločina, kojih bi mogao biti kriv, ali nije radi njih optužen.

Čovjeka se nemože prije smatrati krivim, dok ga sudac ne osudi; niti mu smije društvo uzkratiti svoje zaštite dok nije odlučeno, da je povredio ugovore, kojimi mu bijaše priznata zaštita. Kakvo je to pravo, ako nije pravo jačega, koje daje sudcu vlast, da kazni građanina, dok je još dvojbeno, je li kriv ili ne? Nije nova dilema ova: ili je zločin ustanovljen ili nije; ako je ustanovljen, onda optuženoga neima postići druga kazna, nego zakonom određena, i suvišna su sva mučenja, jer je suvišno i priznanje okrivljenoga; ako nije ustanovljen zločin, nesmije se mučiti nedužna; a nedužan je po zakonu svatko, komu nije zločin dokazan. Ja dapače tvrdim, da znači pomiešati sve ljudske odnošaje, kada se zahtieva, da čovjek bude u isto doba i tužitelj i tuženik; da bude bol mjerilom istine, kao da njezin kriterij leži u mišicah i trzanju nesretnika. To je sigurno sredstvo, da se rieše optužbe krepki zločinci, a osude boležljivi nedužni. Evo žalostnih posljedica toga prividnog kriterija istine, kriterija dostojna kanibala, koji su i Rimljani, koji bijahu više nego sa jednog stanovišta takodjer barbari, pridržali samo za robove, ove žrtve okrutne i odviše hvaljene krieposti.

Koja je politička svrha kazna? Zastrašenje ostalih ljudi. Nu što da sudimo o tajnih i sakritih mučenjih, koje tiranija običaja vrši na krivcih i nevinih? Važno je, da svaki poznati zločin bude kažnjen; ali nekoristi ništa, ako se sazna, tko je počinio zločin, zakopan u najtamnijoj tami. Zlo već počinjeno, kojemu više neima lieka, smije političko društvo kazniti samo u toliko, u koliko bi moglo u drugih uzbuditi zavarljivu nadu, da neće biti kažnjeni. Ako je istina, da je veći broj ljudi, koji budi od straha, budi radi kriepostnoga mišljenja, štiju zakone, nego li onih, koji ih krše: mora se pogibelj, da bi mogao biti nevini mučen, tim većma uvažiti, čim je vjerojatnije, da je dotični zakone štovao, nego li da ih je kršio.

Drugi smiešni razlog za porabu torture jest, da se dotičnik očisti od infamije, to jest čovjek, proglašen zakonom za bezčastna, mora istinu svoga kazivanja utvrditi izčašenjem svojih kostiju. Ova zloporaba nebi se smiela trpiti u osamnaestom stoljeću. Može li se misliti, da bol, koja je čisto tjelesno osjećanje, čisti od infamije, koja je moralno stanje? Zar je bol tolika? Zar je možda infamija tielo, u kojem su pomješane nečiste stvari? Nije teško pronaći izvora ovomu smiešnomu zakonu; jer su i sami absurdi, koje je prihvatio cijeli narod, uvijek u nekom odnošaju s drugimi idejama, koje narod takov pravom kao svoje sveto obće dobro poštuje. Čini se, da je ovaj običaj ukorienjen u religioznih predstavah, koje u ve-

like djeluju na misli ljudi, na narode i na vjekove. Jedna nepogriješiva dogma uči nas, da ćemo se od onih ljaga, koje smo počinili po slabosti ljudskoj, i radi kojih nismo zaslužili vječnu kaznu božju, očistiti u vatri, koje si dakako nemožemo predstaviti; nepoštenje pako je ljaga civilna, a pošto nas bol i oganj čiste od duhovnih i religioznih ljaga, zašto nas nebi mogle muke torture očistiti od gradjanske ljage — od infamije? Ja držim, da se priznanje okrivljenika, koje sačinjava kod mnogih sudova bitnu potrebštinu da se dotičnik osudi, sa sličnoga razloga onako visoko cieni, jer najme pred tajnovitim tribunalom pokore čini priznanje (izpovjed) grieha glavnu potrebštinu sakramenta. Evo tako zlorabe ljudi i nevaravo svjetlo objavljene istine, a pošto je ono jedino, koje postoji u doba neznanja, utiče se k njemu povodljivo ljudstvo u svih prilikah, te pravi od njega najludje i najabsurdnije aplikacije. Nu nepoštenje je stanje, koje nevisi ni o zakonu ni o razboru, već o javnom mnenju. Sama tortura čini faktično bezčastnim svakoga, koji joj postane žrtvom. Dakle čovjek da se očisti od infamije tako, da ga se učini — nepoštenim?

Treći razlog, zašto se tortura upotrebljuje, čine protuslovja, u koja da se tobože okrivljenici upletu kod svoga preslušanja; kao da nebi strah pred kaznom, neizvjestnost osude, premoćna prikaza i veličanstvo sudca, neznanje, zajedničko mal ne svim zločincem i nevinim, mogla zaplesti u protuslovja isto tako strašljivog nedužna, kao i krivca, koji se nastoji sakriti; kao da se protuslovja, u koje zapadaju često i posve mirni ljudi, nemoraju još umnožati, kada najdublje potreseni duh samo na jedno misli, najme, kako da se spasi od prieteće pogibelji?

Ovo zloglasno sredstvo, da se pronadje istina, jest preostali spomenik starog, surovog zakonodavstva, kada su se dokazi vatrom i ključajućom vodom, kao i neizvjestan izlaz dvoboja, nazivali božjim i sudovi; kao da bi se mogle karike za vječna vremena skovanoga lanca, uzroka i posljedica, svakoga časa pomješati i razkidati radi frivolnih ljudskih uredaba. Jedina razlika medju torturom i dokazi vatrom i ključajućom vodom jest, što se čini, da svršetak prve zavisi od volje okrivljenoga, a onaj ovih drugih od čisto fizičnih i vanjskih činjenica; nu ova razlika je samo prividna i neobstoji u istinu. Kao što nekoć okrivljenik nije mogao inače nego prevarom zapriečiti djelovanje vatre ili kipuće vode, tako nije ni sada u mukah i strahu slobodan, da kaže istinu. Svaki akt naše volje stoji uvijek u čvrstom odnošaju prama sili tjelesnoga utiska, odakle je nastao; i osjetljivost svakoga čovjeka ima svojih točnih granica. Može dakle utisak boli tako porasti, da zaokupi svega čovjeka, te neostavi mu druge slobode do one, da potraži sredstvo, kako će se najprije osloboditi sadanjih muka. Ali tada pada odgovor okrivljenika pod zakone iste nužde, kojoj su podvrženi učinci vatre i vode; onda će osjetljivi nedužni očitovati, da je kriv, ako misli, da će

tako biti kraj njegovim mukam. Svaka razlika medju krivim i nekrivim izčezava upravo kroz ovo sredstvo, koje se upotrebljuje, da se ta razlika pronadje. Suvišno bi bilo još više razjašnjivati stvar navadjanjem nebrojenih primjera, gdje su nevini priznali se krivimi pod mukami torture; neima naroda, neima dobe, za koju se nebi moglo takovih primjera navesti; ali ljudi se nemienjaju, niti povlače odtuda posljedica. Neima čovjeka, čije ideje samo malo nadilaze krug svakdanjih životnih potreba, koji nebi kadkada osjećao, kako ga privlači narav, koja ga tajnim i nejasnim glasom k sebi zove; ali običaj, tiran ljudskih volja, prestraši ga i tjera natrag.

Uspjeh torture odvisi dakle od temperamenta i od proračunavanja, koje se u svakoga čovjeka mienja prama njegovoj jakosti i čutljivosti; tako da bi s ovom metodom matematik bolje nego li sudac riešio ovaj problem: „Iz poznatog stupnja jakosti mišica i čutljivosti živčevlja nevinog pronaći stupanj boli, koji ga sili priznati, da je počinio stanoviti zločin“.

Okrivljeni preslušava se zato, da se sazna istina; nu ako se ta istina teško spoznaje po licu, ponašanju i fizionomiji mirna čovjeka, mnogo teže će se otkriti kod čovjeka, kojemu konvulzije boli alteruju sve one znakove, kojimi se kadkada na licu čovjeka, i proti njegovoj volji, čita istina. Svaki siloviti utisak briše tako veoma fine razlike onih objekta, po kojih se kadkada razpoznaje pravo od krivoga.

Ove istine poznali su rimski zakonodavci, koji nisu upotrebljivali torture, nego kod robova, kojim bijaše zaniekana svaka osobnost; vriede u Englezkoj, u naroda, kod koga nam slava znanosti, premoć trgovine i bogatstva, a po tom i snage, te primjeri krieposti i hrabrosti nedadu dvojiti o dobroti zakona. Tortura je ukinuta u Švedskoj, ukinu ju jedan od najmudrijih vladara u Europi, koji je donesao filozofiju sobom na priestolje, te kao zakonodavac, vodjen ljubavju prama svojim podanikom, učinio ih jednakimi i slobodnimi u odvisnosti od zakona — jedina sloboda, jedina jednakost, koju mogu razboriti ljudi pod današnjimi okolnostmi tražiti. Torture nenaredjuju zakoni vojske, koja je većim dielom sastavljena od taloga naroda, te bi ju rabiti mogli više nego zakoni ijednoga drugoga stališa. Zaista čudnovatim mora se svakomu činiti, tko nepozna tiranske vlasti običaja, da zakoni mira moraju poprimiti od duhova utvrđenulih u borbah i prolievanju krvi, najblažiji način sudjenja.

Konačno čute ovu istinu i oni, koji se od nje udaljuju. Nevalja priznanje učinjeno za vrijeme torture, osim ako je pod prisegom potvrđeno iza kako je prestalo mučenje; nu ako okrivljenik nepotvrđi priznanja, s nova ga muče. Neki pravnici i neki narodi nedozvoljuju ove infamne „petitio principii“ više od tri puta; drugi narodi i drugi pravnici ostavljaju i to rasudi sudeca; tako da će od dvajuh ljudi jednako

nevinih, ili jednako krivih, onaj, koji je jak i hrabar, biti riešen; a onaj, koji je slab i bojazljiv, osudjen usljed ovog posve ispravnog umovanja: Ja sudac imao bih vas obojicu proglasiti krivimi stanovitog zločina; ti jaki znao si odoljeti boli, i radi toga te riešavam obtužbe; ti slabi si joj podlegao, i radi toga te osudjujem. Ja znam, da priznanje, iztisnuto vam mučenjem, neima nikakove dokazne moći; ali ja ću vas mučiti na novo, ako nepotvrdite onoga, što ste pod mukami priznali.

Čudnovata, ali nužno iz uporave torture izviruća posljedica jest, da je nedužni postavljen u gori položaj od krivca; jer ako budu obojica podvržena mučenju, imade prvi sve kombinacije proti sebi; buduće da ili prizna zločin, pak ga osude, ili ga proglase nekrivim, pak je trpio nezasluzenu kaznu. Krivac naproti ima za sebe jednu vrlo povoljnu mogućnost; kada najme odoli boli mučenja, te bude proglašen nevinim, promjenio je veću kazan u manju. Dakle nedužan nemože nego izgubiti, dočim krivac može i dobiti.

Zakon, koji nalaže torturu, jest zakon, koji kaže: Ljudi odolite boli; te ako je narav stvorila u vas neugasljivu ljubav prama samim sebi; ako vam je dala neotudjivo pravo braniti same sebe: ja stvaram u vami posve protivan nagon, a taj je heroička mržnja samih sebe, i ja vam nalažem, da tužite same sebe govoreć istinu i za vrijeme trganja vaših mišica i dok vam previjaju vaše kosti.

Tortura se upotrebljava, da se sazna, da li je okrivljenik počinio još i druge zločine osim onih, radi kojih je tužen, što se ovim umovanjem predstaviti dade: Ti si kriv jednog zločina, dosljedno je moguće, da si kriv i stotine drugih zločina; ova dvojba ljuti me, hoću da svojim sredstvom pronaslašća istine dodjem do izvjestnosti: zakoni te daju mučiti, jer si kriv, jer bi mogao biti kriv, jer hoću da si kriv.

Konačno se upotrebljava tortura, da se obtuženi prisili da oda sukrivce svog zločina. Nu, ako je dokazano, da ona nije shodno sredstvo da se nadje istina, kako će moći odkriti istinu pogledom na sukrivce? Kao da čovjek, koji sama sebe obtužuje, neće još laglje tužiti drugoga! Je li pravedno mučiti ljude radi tuđih zločina? Zar se nemogu pronaći sukrivci izpovjedkom svjedoka, kazivanjem okrivljenika, izvidjenjem okolnosti i tragova zločina: u obće svimi onimi sredstvi, koja moraju služiti, da se obutuženomu dokaže počinjenje zločina? Sukrivci pobjegnu većim dielom neposredno iza kako je sudrug njihov zatvoren; sama neizvjestnost

njihove sudbine osudjuje ih na izgon i oslobodi narod od pogibelji nove uvriede, dočim kazna okrivljenog, koji je u zatvoru, izpunjuje jedinu svrhu kazne, a ta jest: zastrašenje ostalih ljudi, da nepočine sličnog zločina.

§ 17. O fisku.

Bijaše vrijeme, kad su mal ne sve kazne bile novčane kazne. Tad bijahu zločini stožerna imovina kneza; navale na javnu sigurnost vrelo dohodka; tko je bio dužan braniti ju, imadjaše interesa, da ju vidi povriedjenom. To bijaše posao civilni, preporan, više privatan no javan, koji je davao fisku drugčija prava od onih, koja bijahu potrebita za obranu javne probiti; a okrivljenom druge dužnosti, koje nebijahu u savezu sa nuždom statuiranja primjera. Sudac bijaše dakle više odvjetnik fiska, nego li nepristrani iztražitelj istine; poslovodja fiskalnog erara, a ne zaštitnik i sluga zakona.

Pošto je pod ovim sustavom priznati se krivcem značilo priznati se dužnikom fiska, što bijaše svrhom celoga postupka: to bijaše priznanje zločina, i to priznanje, koje bijaše tako udešeno, da je opravdavalu zahtjeve fiska, te da im nije na put stajalo — središte, oko kojega se je kretao cijeli kazneni postupak; a to je i danas, jer posljedice uvijek za dugo vrijeme preživu svoje uzroke.

Kad se zločin neprizna, biti će zločinac, komu je zločin nedvojbena dokazan, kažnjen kaznom manjom od redovite; gdje njega neima, ne može okrivljenik biti stavljen na muke sbog drugih zločina, koje je možda još počinio. Gdje se je postiglo priznanje, pograbi sudac tielo okrivljenog, te ga razkomada metodičkimi formalnostmi, za da iz njega, kao iz pravovaljano stečenog zemljišta, toliko koristi izvadi, koliko bude samo mogao. Kada je dokazan objektivni učin zločina, sačinjava priznanje okrivljenoga neborivi dokaz; pak da taj dokaz bude što manje dvojbena, iztiska se od okrivljenog silom, pod mukami i užasnom boli, dočim izvansudbena priznanje: mirno, indiferentno, gdje nebijaše straha od prietećih muka, nedostaje za osudjenje.

Izključuju se dalnji izvidi i dokazi, koji bi mogli razjasniti činjenice, ali koji bi mogli škoditi i zahtjevom fiska; nešteti se često okrivljenog sa torturom s obzirom na biedu i nevolju, nego radi toga, da nebi izgubio tražbina fiskus, ovo biće, koje je danas imaginarno i nepojmivo. Sudac postaje neprijatelj okrivljenog, čovjeka okovanog, padšeg žrtvom biedi, mukam, užasnoj budućnosti; on netraži istine, već traži zločin u okrivljenog; postavlja mu zamke i misli, da je izgubio, ako ga u njih neuhvati; on se vidi povriedjenim u nepogriješivosti, koju si čovjek u svih stvarih pripisuje. Indicije, koje daju povoda zatvoru, u vlast su sudca; da može čovjek svoju nevinost dokazati, mora biti prije pro-

glašen krivim, to se zove postupkom ofenzivnim; i to je kazneni postupak malne u svih dielovih prosvjetljene Europe u osamnaestom vieku! Pravi informativni postupak, to jest nepristrano traženje istine, kako ga razbor nalaže, kako ga vojni zakoni uporabljaju, kako je i za azijskog despotizma vriedio u mirno raspravljanih i indiferentnih slučajevih, jako se riedko uporabluje pred europejskimi tribunalima. Kakva li komplikovanog labirinta čudnovatih absurda, u koje bez dvojbe neće vjerovati sretnije potomstvo! Samo filozofi onoga vremena čitati će iz naravi čovjeka, da je i ovakov sustav moguć bio.

§ 18. O prisegah.

Čudnovata oprieka nastaje medju zakoni i naravnimi čuvstvi čovjeka iz prisege, koju ima položiti okrivljeni, da govori istinu, kada mu je u najvećem interesu, da laže; kao da čovjek može pravo priseći, da će raditi oko vlastite propasti; kao da kod većine ljudi nezamukne religija, kada govori interes! Izkustvo svijuh vjekova dokazuje, da ljudi ništa tako zlorabili nisu, kao ovaj divan dar nebeski. Pak zašto da baš zločinci časte vjerozakon, kada su ga često oskvrnuli ljudi, koje se držalo mnogo pravednijimi? Preslabi, jer od premalenog upliva na čutila, jesu motivi, koje religija suprotstavlja uzbuni straha i ljubavi života.

Nebeske stvari odviše od sasma drugih zakona, nego li su oni, koji ravnaju našimi čini. Zašto dakle škoditi jednim kroz konflikt sa drugimi? Zašto postavljati čovjeka u užasan položaj, da bira medju griesnjem proti bogu i sudjelovanjem na vlastitoj propasti?

Zakon, koji nalaže takovu prisegu, nalaže okrivljenom, ili da bude loš kršćanin, ili mučenik. Prisega postaje malo po malo pukom formalnošću, te se tako uništjuje moć religioznih čuvstva, koja su kod većine ljudi jedini zalog poštenja.

Kako su koristne prisege, dokazuje nam izkustvo; jer mi svaki sudac može posvjedočiti, da još nijedna prisega nije okrivljenika nagnala na to, da govori istinu; dokazuje nam razum, koji očituje, da su nekoristni, dosljedno štetonosni svi zakoni, koji se protive naravnim čuvstvom čovjeka. Ovakovim zakonom dogadja se što i nasipom, koji izravno prieče tok rieke; ili budu odmah porušeni i poplavljeni, ili se pomoćju njih samih napravi vrtlog, koji ih neopazice podruje i podkopa.

§ 19. Brza kazna.

Čim bude kazna brža i bliža počinjenom zločinu, tim će biti pravednija i koristnija. Velim pravednija, jer prištedjuje okrivljenom nepotrebne i okrutne muke neizvjestnosti, koje tim više rastu čim je živahnija mašta i

i svijest vlastite slabosti; pravednija, jer je lišenje slobode kazna, pak s toga smije samo u tolike predhoditi osudi, u koliko je neobhodno nužno. Zatvor je dakle samo jednostavno čuvanje građana, dok nebude osudjen, i jer je ovo čuvanje po svojoj naravi pečalno, ima trajati što je moguće kraće vrijeme, i mora biti što je moguće blaže. Kratkoća vremena mora se opredieliti i neobhodno nuždnim trajanjem postupka i pravom onih, koji smiju zahtievati, da budu prije sudjeni. Zatvor nesmije biti kraći, nego li je nužno, da se preprieči biegi i uništenje dokaza zločina. Postupak sam mora se dovršiti u što kraće vrijeme. Imade li okrutnije oprieke, nego li je ona medju indolencijom sudca i strahom okrivljenoga? Udobnosti i naslade bezćutnog magistrata na jednoj strani, a na drugoj suze i boli zatvorenika!

U obće mora težina kazne i posljedica zločina djelovati što je moguće jače na ostale, a što je moguće manje tištiti onoga, koji ju trpi; jer ono društvo nemože se nazvati pravednim, koje si nije postavilo nepomičnim načelom, da su se ljudi htjeli podvrći samo što je moguće manjemu zlu.

Rekao sam, da je kazan tim koristnija, čim se brže ovršuje, jer čim je manji razmak vremena medju zločinom i kaznom, tim se čvršće vežu medju sobom oba pojma: zločin i kazna, tako da se i neopazice do toga dolazi, da se drži onaj uzrokom, a ova nuždnom, neizbježivom posljedicom. Dokazano je, da ovakova asocijacija ideja odlučuje cielim smjerom našega duševnoga djelovanja, i da bi bez nje naslada i boli bile čuvstva osamljena i bez svakog efekta. Čim više se ljudi udaljuju od najviših ideja i od obćih načela, to jest čim su prostiji: tim više rade po neposrednih i bližih asocijacijah, neobazirajuć se na udaljenije i komplicirane, koje uplivaju jedino na čovjeka, koji strastveno teži za stanovitim predmetom; jer svjetlo pazljivosti razsvietljuje samo jedan predmet oštro, a sve ostale ostavlja u tami. Služi takodjer prosvjetljenijim duhovom, jer su ovi stekli vještinu, da mogu na jedan put proći letimice preko mnogo predmeta, te lahko dovadjaju u savez parcijalna osjećanja jedna s drugimi, tako da je rezultat, što no je čin, manje pogibeljan i neizvjestan.

Dakle je od najveće vaznosti blizina zločina i kazne, ako se hoće, da surovim, prostim naravim (ljudem) fantazija uvijek sa unosnim zločinom pred oči donese i kaznu, zanj odredjenu.

Dugo zavlacenje služi samo tomu, da se one dvie ideje sve više rastavljaju; pak kakov god utisak onda prouzroči kažnjenje zločina, prouzroči ga manje kao kazan, nego li kao igra; ona ga prouzroči samo u ono vrijeme, kada je već oslabila u gledaocih odurnost nad takovim posebnim deliktom, koji joj je uzrokom, te koja odurnost bi imala znatno povećati djelatnost kazne.

Jedno drugo načelo služi još više tomu, da se iztakne važnost uzkog saveza medju zločinom i kaznom; a to jest, da kaznan odgovara, koliko je samo moguće, naravi zločina. Ova analogija obih suprotstavlja nagonu k zločinu jasno i izrazito odrazujuću ga kaznu, zapriećenje koje imade duh odvratiti i dati mu smjer, sasna protivan onomu, kamo ga je vabila zavodljiva ideja povriede zakona.

§ 20. Nasilja.

Jedni delikti su navale na osobu, a drugi navale na stvari. Prve valja bezuvjetno kazniti tjelesnimi kaznama. Niti velikašem niti bogatašem nebi smjelo dozvoljeno biti, da radi svoje koristi napadaju slabe i siromake; jer inače postaju bogatstva, koja su pod zaštitom zakona nagrada marljivosti, pomagala tiranije. Neima slobode dotle, dok zakoni kadkada dozvoljuju, da čovjek prestane biti osobom, te postane stvarju; u tom slučaju upotrebljuje naravno mogućnik svu svoju pažnju na to, da odabere iz množine građanskih kombinacija one, kod kojih mu zakon najviše pogodjuje. Ovo otkriće je magička tajna, koja pretvara građane u služeće životinje, koja su u rukuh jakoga negve, kojimi okiva neopreznoga i slaboga. To je uzrok, zašto postoji kod nekih vlada, koje pružaju podpunu vanjsku sliku slobode, tajna tiranija, ili se uvuče nevidjena u koji kutić, te neopažena po zakonodavcu, malo po malo jača se i raste. Ljudi postavljaju ogromne nasipe proti javnoj tiraniji, ali nevide malena insekta, koji ih grize i otvara tim sigurniji, čim više sakrit put poplavljujućoj bujici.

§ 21. Kazne plemića.

Koje će dakle biti pravedne kazne za zločine plemića, čiji privilegiji sačinjavaju veći dio zakona naroda? Ja neću ovdje izpitavati, da li je ovo nasljedno razlikovanje medju plemići i plebejci u ikojoj državi koristno; da li je u monarkiji nužno; da li je istina, da tvori posredujuću moć, koja obie skrajnosti suzdržaje od ekscesa; ili netvori li možda kaste, koja, služeći kao rokinja sebi i drugim, zatvara u vrlo maleni krug svu sreću i sav ugled, sličaa plodnim i ugodnim otočićem, koji se pomaljaju iz pieska i pustoši arabske pustare; da li je, kad bi i bila istina, da je nejednakost u društvu nužna ili koristna, isto tako istina, da se moraju odlikovati kaste, a ne individua, da se to odlikovanje mora na jednoj strani zaustaviti, mjesto da kola cielim tielom političkim, neprestano postajući i prelazeći. Ja ću se ograničiti samo na kazne, koje bi se glede ove kaste imale izricati, pa tvrdim, da moraju kazne biti jednake za prvoga kao i posljednjega gradjanina.

Svaka razlika, budi časti, budi bogatstva, predpostavlja, ako hoće da bude zakonitom, jednakost svih, utemeljenu na zakonih, kojim su

svi građani jednako podložni. Mora se dakle uzeti, da su ljudi, kada su se odrekli despotizma, naravnoga stanja, izjavili: umniji neka ima više časti, i njegova slava neka obasjava njegove potomke; nu tko je sretniji od drugih ili čašćeniji, neka se više nada, ali neka se neboji manje od drugih povriediti ugovore, koji su ga podigli nad ostale. Istina je, da ovakovi zaključci nisu stvoreni u sastanku cieloga čovječanstva; nu oni leže u nepromjenljivih odnošajih stvari medju sobom; oni nas nelišavaju prednosti, o kojih se drži, da ih plemstvo pruža, već nas samo lišavaju šteta izvirućih iz plemstva; povećavaju strah pred zakonom, jer zatvaraju bezkažnjivosti sve puteve.

Tko bi mi rekao, da kazna, ovršena na plemiću i plebejeu, nije faktično ista radi infamije, koja prelazi i na nedužnu obitelj, odgovorio bih mu, da ćutljivost okrivljenika nije mjera kazne, nego povreda javne dobrobiti, tim veća, čim se više pogoduje onomu, koji ju je proizveo; da jednakost kazne nemože biti nego vanjska, jer je po svojoj sućutnosti kod svakoga individua drugčija; da može suveren javno kazivajuć dobrohotnost nedužnu obitelj okrivljenoga riješiti infamije. A tko nezna, da lahkovjeran i diveći se narod više drži do vanjskih formalnosti, nego li do razboritih razloga.

§ 22. Kradja.

Kradju, izvedenu bez nasilja, valjalo bi kazniti novčanom kaznom. Tko hoće da se obogati tudjim, neka osiromaši u vlastitoj imovini. Ali buduć da je ovaj zločin redovito zločin nevolje i zdvojnosti; zločin onog nesretnog diela ljudi, kojim pravo vlastnosti (strašno i možda ne nužno pravo) nije ništa ostavilo do golog života, buduć bi se novčanimi kaznami daleko više ljudi kaznilo, nego li je zločina počinjeno; buduć da one uzimlju kruh nevinom, da ga dađu zločincem; biti će najprikladnija kazna jedino ono robstvo, koje se može opravdati, a to je vremenito robstvo rada i osobe naprama društvu, da ovo (društvo) odšteti tat vlastitom podpunom odvisnošću za nepravedan despotizam, koji leži u svakoj povredi društvenoga ugovora. Nu ako je počinjena kradja nasiljem, mora da uz kaznu slobode nastupi i kazna tjelesna. Drugi pisci su prije mene dokazali evidentan nered, koji nastaje odatle, što se nije dielila kazna kradje nasiljem od kazne za lukavošću izvedenu kradju, čim se je život čovjeka absurdnim načinom uzporedio svoti novca; ali nije nikada suvišno optovati, što se gotovo nikada nije sliedilo. Političke mašine uzdržavaju duže od svih drugih započeto gibanje, te poprimaju vrlo lagano drugo gibanje. Ovo su zločini posve razne naravi, te i u politici za stalno vriedi onaj matematički aksiom, da heterogene oline ostaju do bezkrajnosti različite.

§ 23. Infamija.

Osobne nepravde i protivne poštenju, to jest onomu pravednomu dielu štovanja, što ga je svaki gradjanin vlastan tražiti od ostalih, moraju se kazniti infamijom. Ova infamija jest znak javnog negodovanja, koje lišava okrivljenog javnog poštovanja, povjerenja domovine i onog kao bratimstva, koje udahnuje društvo svojim članovom. Zakon nemože infamije po volji odrediti. Zato mora da je infamija, koju zakon izriče, isto onakova, kakova se sama iz naravi odnošaja radja, isto onakova, kakova se razvija iz obćeg morala ili iz posebnog moralnog sustava, koje opredjeljuju u stanovitom naredu obće priznata etička načela. Čim se jedna od druge razlikuje, ili izgubi zakon obće štovanje, ili se ideje čudorednosti i čestitosti potiskuju natrag pored svih deklamacija, jer ove nemogu nikada uspješno oprieti se primjerom.

Tko proglašuje bezčastnima djela po sebi indiferentna, umanjuje infamiju djela, koja jesu u istinu takova. Kazne infamije nesmiju se niti prečesto izricati, niti na jedan put na previše osoba; prvo ne, jer se snaga, moć javnoga mnjenja upravo tim umanjuje, što se njegovo uticanje na stanovite predmete prečesto iztiče; drugo ne, jer obezčaćenje mnogih konačno sve opet k poštenju privodi.

Tjelesne kazne nesmiju se nikada izricati radi zločina, koji, proizašav iz ponosa, u boli nalaze hranu, pače slavu da isti ponos; onim zločinom bolje pristoji ruglo i infamija, kazne, gdje ponos fanatika nadkriljuje ponos gledalaca, i kojih je upliv tolik, da im se i sama istina samo lagano i sa težkom mukom oteti može. Tako suprotstavlja mudar zakonodavac silu sili, mnjenje mnjenju te tako neda, da se narod zatekne i divi krivomu načelu, kojega sjajni posljedci sakrivaju pred očima mnoštva temeljni mu nesmisao.

Ovo je način, da se nepomješaju odnošaji i da se nedodje u opreku sa nepromjenljivom naravi stvari, koja, nebuduće ovisna od vremena i radeći neprestano, uništjuje sve uredbe, koje nisu njoj primjerene. Nepostavlja si samo estetika vjerno nasljedovanje naravi temeljnim načelom, već i politika, barem politika prava i trajna priznaje ovu glavnu maksimu, pošto ona nije ništa drugo, nego vještina valjano ravnati na put dobra nepromjenljive nagone ljudi, te činiti da služe javnoj dobrobiti.

§ 24. Politička danguba.

Tko smeta javni mir, tko se nepokorava zakonom, to jest uvjetom pod kojimi se ljudi medjusobno trpe i brane, mora biti izključen iz društva, to jest mora biti prognan. To je razlog, radi kojega razborite vlade netrpe usred rada i obrta političke dangube. Ovu dangubu konfundiraše strogi deklamatori sa dangubom bogatstva stečena industrijom;

dangubom nuždnom i koristnom u onoj mjeri, u kojoj se društvo širi a uprava sužuje.

Političkom dangubom zovemo onu, koja nekoristi društvu niti radom niti bogatstvom; koja samo stiče, a da nikada ništa negubi; koju svjetina ludo obožava, dočim ju mudrac gleda ogorčenjem i sažaljuje ona bića, koja su joj žrtvom, koja se, lišena nagona k radu, ležećeg u potrebi skrbiti za uzdržanje i pomnožanje ugodnosti života, podaje svom enerzijom strastim borbe mnenja, koje strasti nisu medju svimi najslabije. U političkom smislu nije bezposlica onaj, koji troši plodove krieposti ili opaćina svojih djedova, te prodaje radi časovite naslade kruh i existenciju marljivom siromaštvu; koji u miru podržaje tihi rat obrta proti bogatstvu, mjesto nestalnog i krvavog rata proti surovoj sili. I radi toga moraju zakoni ustanoviti, a ne stroga i ograničena kriepost nek kojih cenzora koju dangubu valja kazniti.

Čini se, da bi valjalo izreći progon proti svim, koji su obtuženi radi teškog zločina, koji im se zločin doduše nije mogao dokazati, ali su u velikoj mjeri sumnjivi ostali. Nu zato treba zakon što moguće manje arbitraran i što moguće točnije sastavljeni, koji će osuditi na progon onoga, koji je postavio društvo u alternativu: ili da ga se boji, ili da ga u njegovih pravih povriedi; nu ostaviti će mu sveto pravo da dokaže svoju nevinost. Veći razlozi moraju u tom slučaju vojevati proti tuzemcu, nego li proti inozemcu, proti obtuženom prvi put, nego li proti onom, koji je već više puta obtužen bio.

§ 25. Progonstvo i konfiskacija.

Mora li se onoga, koji je za uvijek izključen iz društva, komu bijaše članom, lišiti i imovine njegove? Ovo se pitanje daje sa više stajaništa promatrati. Gubitak dobara je veća kazna od izгона; mora dakle da bude slučajeva, kad prema veličini zločina nastupa gubitak jednoga diela ili celoga imetka, i opet drugih, kad takav gubitak nenastupa. Cijeli će se imetak izgubiti, kada izgon odredjen po zakonu bude takov, da prekine sve odnošaje medju društvom i krivcem; tada umre gradjanin i ostaje samo čovjek, ta smrt mora da ima prama političkom tielu isti posljedak, koji i naravna smrt. Čini se s toga, da bi dobra, oduzeta okrivljenom, imala pripasti njegovim nasljednikom prije nego li vladaru, pošto je izgon kriveca za državu istovjetan sa naravnom smrću njegovom.

Nije ovo umovanje razlogom, zašto se usudjujem ustati proti konfiskaciji dobara. Ako su neki tvrdili, da su konfiskacije bile zauzdavanje premoći i osvetljivosti gradjana, to nisu promislili, da još zato nisu zakoni pravedni, ako su koji dobar posljedak prouzročili; jer da budu takovi, moraju biti nuždni, i da koristne nepravde nesmije trpiti onaj

zakonodavac, koji hoće da zatvori sva vrata bdijućoj tiraniji, koja laska časovitom dobru i sređi nekolicine visoko rodjenih, preziruć buduću nevolju i suze bezbrojnih siromaka.

Konfiskacije postavljaju cieniu na glavu nevoljnika, daju da nedužan trpi kaznu krivca, postavljaju same nedužnike u zdvojan položaj, da moraju počinjati zločine. Imade li žalostnije slike, nego li je obitelj povučena u infamiju i biedu po zločinih svoje glave, kojoj podložnost naredjena po zakonih zabranjuje zapriečiti ih, kada bi sve imala i sredstava zato?

§ 26. O duhu obitelji.

Mnoge zlosretne nepravde, koje se i u najslobodnijih republikah bez straha čine, odobravahu i najprosvjetljeniji muževi, jer se je smatralo društvo više zajednicom obitelji, nego li zajednicom ljudi.

Uzmimo, da društvo sastoji od sto tisuća ljudi ili dvadeset tisuća obitelji, kojih svaka ima pet osoba, uračunav ovamo i glavu obitelji; to će društvo sastavljeno po obiteljih sastojati od dvadeset tisuća ljudi i osamdeset tisuća robova; ako je pako ustrojeno na temelju sjedinjenja pojedinih ljudi, sastojati će od sto tisuća gradjana a nijednoga roba. U prvom slučaju nastaje republika, sastojeća od dvadeset tisuća malenih monarkija; u drugom slučaju duh republikanski neće se pokazivati samo na trgovih i u skupštinah, nego i u životu obiteljskom, o kojem i zavisi dobar dio sreće ili nesreće ljudi. U prvom će slučaju, jer su zakoni i običaji izraz načina mišljenja svih članova republike, odnosno glava obitelji, monarkički duh prodirati malo po malo u samu republiku, te će ga zauzdavati samo oprečni mu interesi pojedinaca, nipošto pako oduševljenje za slobodu i jednakost. Duh obitelji jest duh pojedinosti, koji se priljepljuje na sitnosti. Duh, koji ravna životom državnim, gospoduje glavnimi načeli, promatra činjenice, te ih koncentrira u najodlučnijih po javno dobro najvažnijih razredih naroda. U obiteljskoj republici ostaju sinovi pod vlašću oca dok on živi, te se mogu samo smrću oca dovinuti položaja, u kom neće zavisiti od nikoga osim od zakona. Naučeni popuštati i plašiti se u mladjahnoj i snažnoj dobi, kada su čuvstva manje modificirana strahom izvirućim iz izkustva, koji se zove umjerenošću; kako da nadvladaju zaprieke, na koje kriepost redovito nailazi u dobi mlitavosti i slabooće, gdje već ta okolnost prieči svaku znatniju promjenu, jer se mora bojati, da joj neće doživjeti plodova?

Ako se republika osniva na individuih, tada nepostoji u obitelji posluh na temelju ugovora; i sinovi će, kada ih doba oslobodi od naravne odvisnosti, koja je osnovana na slabosti i potrebi odgoja i obrane, postati slobodni članovi gradjanstva, te će se podložiti glavi obitelji, za da udioničtvuju kod probitaka obitelji, kao što to čine slobodni ljudi u velikom

društva. U prvom slučaju su sinovi, to jest najveći i najkorisniji dio naroda, izvrgnuti samovolji svojih otaca; u drugom naprotiv neimaju druge dužnosti do one svete i nepovredive, da si međusobno nuždnu pomoć dajemo, i dužnosti zahvalnosti za primljena dobročinstva, koje toliko neuništuje naravna zloba ljudskoga srca, koliko to, što nas zakoni sile na krivo shvaćenu podložnost.

Ovakova protuslovja medju zakoni obitelji i temelji države jesu izdašno vrelo drugih protuslovja medju kućnim i državnim moralom, te radjaju zato vječnim konfliktom u svijesti svakoga čovjeka. Onaj proizvadjaju u nas podložnost i strah, ovaj hrabrost i slobodu; onaj nas upućuje, da ograničimo našu dobrohotnost na nekoliko samo osoba, kojih nismo sami odabrali; a ovaj, da ju vršimo prama svim ljudem; onaj nam nalaže, da se neprestano žrtvujemo kumiru, koji se zove dobrom obitelji, nu koje vrlo često nije i dobro pojedinih njezinih članova; a ovaj nas uči, da se brinemo za vlastitu probit nepovriediv zakona, ili nas pobudjuje, da se žrtvujemo za domovinu, a za to da tražimo nagradu u oduševljenju, predhodećem činu. Takovi kontrasti su uzrokom, da se ljudi odvrćaju od krieposti, koja im se čini nejasnom, konfuznom i dalekom, kao što i svi u tamu zaviti predmeti, bili oni fizični ili moralni. Koliko puta se čovjek osvrne na svoje prošle čine, pak na svoje ne malo čudo opazi, da je nepošteno radio! U onoj mjeri, u kojoj se društvo množa, postaje svaki njegov član manjim dielom cielosti, te se razmjerno umanjuje i osjećanje zajedništva, ako se zakoni nestaraju za to, da ga učvrste. Društva imadu kao i ljudi stanovite granice, pa ako ove prekorače, mora da im se cieli organizam potremeti. Čini se, da veličina države mora da stoji u obratnom razmjeru prama osjetljivosti gradjana; inače, kad bi obje rasle, stajalo bi zakonom, kojim je zadaća zapriečiti zločine, uprava ono dobro na putu, što no su ga sami stvorili. Prevelika republika neće se inače spasiti od despotizma, osim ako se razdieli na mnogo tiesno spojenih država. Nu kako doći do toga? Kroz despotičkog diktatora, koji je hrabar kao Sula i koji ima toliko genija za stvaranje, koliko je onaj imao za rušenje. Takova čovjeka, ako bude častohlepan, čeka slava sviuh vjekova; ako bude filozof, tješiti će ga blagoslivljanje njegovih sugradjana za izgubljenu vlast, ako neostane i kod njihove nezahvalnosti ravnodušan. U onoj mjeri, u kojoj oslabljuju čuvstva, koja nas vežu sa narodom, jačaju se osjećaji za predmete, koji nas okružuju, i zato pod najvećim despotizmom postoje najtrajnija prijateljstva; obične, bolje rekuć jedine krieposti, koje uvijek ostaju samo srednje ruke. Odavljje može svaki razabrati, kako je ograničen vidik većine zakonodavaca.

§ 27. Blagost kazna.

Tečaj mojih ideja odveo me je od mog predmeta, te mi se je žuriti da ga nastavim raspravljati. Jedna od glavnih zaprieka zločina nije okrutnost kazna, već neizbježivost istih i dosljedno budno oko oblasti te ona strogost neumoljivog sudca, koja ako hoće da bude koristna, mora da ju prati blago zakonodavstvo. Neizbježivost kazne, ma i blage, uvijek će jače djelovati, nego li strah pred težom kaznom, spojen sa nadom da neće biti kažnjen; jer i najmanja zla, ako su izvjestna, zastraše uvijek dušu čovjeka; a nada, dar božji, koji nam često nadomještuje sve ostalo, odaljuje uvijek misao na veću kaznu, najpače kada joj nekažnjivost, koju škrtost i slaboba često sprovadjaju, umnožaje snagu. Strogost kazna prouzrokuje, da se počinja više zločina, da se može izbjeći kazni jednoga. Države i vjekovi najokrutnijih kazna vidjeli su takodjer i najteže i najnečovječnije zločine; jer isti onaj duh surovosti, koji je upravljao rukom zakonodavca, vodio je i ruku ubojice oca i ubojice majke; na prijestolju diktiraoše užasne zakone proti otvrdjelim dušam poniznih robova; u tami privatnog života potioaše na umorstvo tirana, da uzmnogne druge na prijestolje postaviti.

U onoj mjeri, u kojoj bivaju kazne okrutnijimi, otvrdjuju i duše ljudske, koje se kao i tekućine uvijek drže na jednakom nivaeu sa predmeti, koji ih okružuju; i uvijek živa moć ljudskih strasti prouzrokuje, da neće poslje sto godina okrutnih smrtnih kazna, kolo jače zastrašiti ljude nego li prije kazan zatvora. Da stanovita kazna postigne svoju svrhu, dovoljno je, da donese sobom zlo, koje nadilazi dobro, što no bi se moglo postići zločinom, i u ovo zlo valja uračunati neizbježivost kazne i gubitak koristi, koju bi bio zločin sobom donio. Sve što je više od toga, suvišno je, i zato okrutno. Ljude vodi kod njihovih djela obzir na zla, koja poznaju, a ne na zla, kojih nepoznaju. Pomislimo si dva naroda: kod jednoga zauzima na ljestvici kazna, razmjernoj prema ljestvici zločina, najviše mjesto doživotno robstvo, a kod drugoga kolo; ja tvrdim, da će kod prvoga naroda isto tolik strah vladati pred njegovom najvećom kaznom, kao kod drugoga pred njegovom, te ako postoji razlog, da prvi narod poprimi najveću kaznu drugoga, isti taj razlog mora postojati i za drugoga, da i on svoju najveću kaznu pooštri, te tako prelazi od kola k mučilom laganim i bolje proučenim, sve do zadnjih finoća znanosti predobro poznate tiranom.

Još dvie žalostne posljedice izviru iz okrutnosti kazna, protivne samoj svrsi kazna, da se preprieče zločini. Prva je, da nije više tako lahko uzdržati pravi razmjer medju zločini i kaznami; jer koliko god je radina okrutnost i pronašla stepena kod kazna, nemogu ti stepeni preći one granice, koja je po naravi postavljena organizmu i ćutljivosti ljudskoj. Kada bi se došlo do ove skrajnosti, nebi se više moglo za najteže i najpogi-

*

beljnije zločine pronaći primjerene kazni, kao što bi to trebalo, da se prepriče takovi zločini. Druga posljedica jest, da iz prevelike strogosti kazna nastaje bezkažnjivost. Ljudi se drže tako u dobru kao i u zlu stanovitih granica, i prevelika okrutnost može biti prouzročena prolaznim hjasnilom, nikada pako nemože počivati na sustavu, koji ima vriediti za dulje vremena, što svakako zakoni treba da budu; ako su ovi (zakoni) zaista prestrogi, ili će ih do skora izmieniti, ili sami daju povoda pogubnoj bezkažnjivosti.

Koga da nepotrese užas, kada čita poviest, nad barbarskimi i nekoristnimi mučili, koja su tako zvani mudri muževi hladne krvi pronašli i upotrebljavali? Koga neće u dnu duše potresti gledajući one tisuće nesretnika, koje su zakoni, što no uvijek pogodovahu nekolicini, a sve ostale zlostavljahu, rinuli u biedu ili barma dopustili da ova dodje, koja ih prisili da se sdvojni povrate k naravnom stanju, i kojim se u grieh upisuju nemogući ili po strašljivom praznovjerju izmišljeni zločini, ili koji nisu ništa drugo sakrivali, nego da su ostali vjerni svojim vlastitim načelom: sve ove mučahu i razdirahu hladno promišljenimi formalnostmi i polaganimi mučili, po ljudih obdarenimi istimi osjetili, dosljedno i istimi strastmi, na najveće veselje fanatičke svjetine?

§ 28. O smrtnoj kazni.

Ovo nekoristno gomilanje kazna, koje nije nikada poboljšalo ljudi, pobudilo me je da iztražujem, da li je smrtna kazna u istinu koristna i pravedna u dobro uredjenoj državi.

Od kuda izvode ljudi pravo ubijati sebi ravne? Svakako ne iz istoga vrela, iz koga izviru suverenost i zakoni. Ovi bo nisu drugo nego skup što moguće manjih dielova osobne slobode, koju je pojedinac žrtvovao obćemu dobru; oni zastupaju obću volju, koja nije ništa drugo nego skup pojedinih volja.

Nu tko je ikada mogao htjeti prepustiti drugim na volju, da ga ubiju? Kako može u žrtvovanju što moguće manjega diela slobode biti sadržano napuštanje najvećega od svih dobara, života? Pa, ako je to i bilo učinjeno, kako se to načelo slaže s onim, da čovjek neima prava ubiti se? Svakako morao je imati i to pravo, ako ga je mogao ustupiti drugom individuu ili cielom društvu.

Smrtna kazna neupire se dakle na nikakovo pravo, jer sam dokazao, da takova prava nemože biti; ona je tek rat naroda proti jednom u gradjaninu, jer narod drži nuždnim ili koristnim, da pojedinca uništi. Nu ako ja dokažem, da ovo uništenje čovjeka nemože biti ni nužno ni koristno, ja sam za čovječanstvo održao pobjedu.

Smrt gradjanina može se smatrati nuždnom samo sa dva razloga: prvi, kada, premda lišen slobode, još uvijek imade takovih saveza i tako veliku moć, da je u pogibelji javna sigurnost naroda, kada bi sam njegov život mogao prouzročiti ustanovljenoj formi vladavine pogibeljnu promjenu. Smrt gradjanina ukazuje se dakle nuždnom, kada narod svoju slobodu opet zadobije ili netom ju izgubi; ili u vrijeme anarkije, kada nered dolazi na mjesto zakona; ali za mirnog vladanja zakona, za vlade, koja se slaže sa željama naroda, štice napram vani i napram unutra moćju i javnim mnijenjem, koje je možda jače od same moći; gdje nezapovjeda nitko nego suveren, gdje se za novac može kupiti naslada nipošto pako auktoritet: tamo ja nevidim drugog razloga usmrćenju gradjanina, nego ako je njegova smrt jedino i pravo sredstvo, da se drugi uzdrže od počinjenja zločina — to je drugi razlog, radi kojega se može držati smrtnu kaznu pravednom i nuždnom.

Kada izkustvo svih vjekova, u kojih smrtna kazna nije mogla zaštititi društvo od napadaja smjelih ljudi; kada primjer gradjana rimskih i dvadeset godina vlade ruske (moskovske) carice Jelisave, koja je dala otcem naroda uzvišeni primjer, što no je barem ravan mnogim osvojenjem, kupljenim krvlju sinova domovine — nisu mogla uvjeriti ljude, kojim je jezik razbora uvijek sumnjiv, a pouzdan samo onaj auktoriteta: mora da im promatranje naravi čovječje zajamči, da je istinito što tvrdim.

Nećini intenzivnost kazne veći utisak na dušu čovjeka, nego njezina ekstenzivnost; jer našu osjetljivost laglje i stalnije uzbudjuju maleni ali opetujući se utisci, nego li jako ali prolazno uzrujanje. Moć običaja proteže se na sva osjetljiva bića, i kao što je učila čovjeka govoriti, hodati i svoje potrebe podmirivati, tako se i moralne ideje neutuvljuju u pamet, nego trajnimi i ponovnimi utisci. Nesuzdržaje nas toliko od zločina strašan ali prolazan prizor usmrćenja, koliko mučni i dugotrajni primjer čovjeka lišena slobode, koji, ponižen do tegleće životinje, svojim radom odštećuje društvo, koje je povriedio. Ova krjepka, jer uvijek i uvijek opetujuća se uporava na same nas: i ja ću doći u ova ko žalostan položaj, ako počinim slične opačine, djeluje mnogo jače, nego li kazna smrti, koju ljudi uvijek u nekoj tamnoj daljini gledaju.

Smrtna kazna duboko djeluje, ali utisak njezin podvržen je onoj brznoj zaboravi, kojoj su podvržene i najvažnije stvari; a osobito brzo zaboravlja se pod uplivom strasti. Glavno pravilo: žestoke strasti svladaju ljude, ali ne za dugo vrijeme; one doduše mogu proizvesti revolucije, koje od običnih ljudi prave Perzijce i Lacedemonce; ali u slobodnoj i mirnoj državi treba više trajnih nego li žestokih utisaka.

Smrtna kazna je za veći dio naroda neka vrst žalostne igre; a za njekolicinu predmetom smilovanja, pomješana sa ogorčenjem; oba ova čuvstva napunjuju mnogo više dušu gledalaca, nego li onaj spasonosni

strah, koji namjerava zakon uliti. Nu kod kazna umjerenih i trajnih jest strah vladajuće i zadnje čuvstvo. Granica, koju bi imao zakonodavac postaviti strogosti kazne, označena je onom točkom, gdje u duši gledaoca, za koje je kazna više proračunana nego li za kažnjenika, čuvstvo smilovanja počima prevladjivati sva ostala čuvstva.

Da bude kazna pravedna, nesmije da bude intensivnija nego li je nužno, da se ljudi zastraše. Neima pako čovjeka, koji bi, mirno razmišljajući, htio navući na se podpuni i vječni gubitak vlastite slobode ma radi kako koristonosnog zločina. Dakle intenzivnost kazne vječnoga robstva, postavljene na mjesto smrtne kazne, sadržaje sve, što je nužno, da se duhovi zastraše. Dodajem, da sadržaje još više! Mnogi ljudi gledaju čvrsto i mirno u oči smrti: jedan iz fanatizma, drugi od taštine, koja malo ne uvijek čovjeka prati i preko groba; treći, jer je samo zadnji zdvojni pokušaj učinio, da bude konac njegovu životu i njegovoj biedi; ali niti fanatizam, niti taština neuztraju u kladi, u okovih, pod batinom, u jarmu, u željeznoj krleci, gdje nesretnik nesvršava svojih nevolja, već gdje one tek počimaju. Naša duša odoljeva prije silovito nanešenoj žestokoj ali prolaznoj boli, nego li vremenu i neprekidnoj i bezkrajnoj muki; jer se ona može, da tako reknemo, za čas koncentrirati sama u sebi, da odbije prvu, ali ona neima dovoljno uztrajnosti i živahnosti, da se izvine izpod uticaja duge i ponovne navale ove posljednje. Kod smrtne kazne predpostavlja svaki primjer, koji se daje narodu, jedno zločinstvo; kod kazne vječnoga robstva pruža jedan jedini delikt množinu trajnih primjera; pa ako je potrebno, da se ljudem često pokaže moć zakona, to bi se imale smrtne kazne brzo jedna za drugom ovršivati; dakle se mora događati mnogo zločina; da bude dakle ova kazna koristna, nesmije na ljude praviti onoga utiska, koji bi morala, to jest valja da bude u isto vrijeme koristna i nekoristna. Da mi tko rekne: vječno robstvo isto tako boli kao i smrt, odgovorio bih mu, da je još okrutnije, ako se uzmu u obzir svi nesretni momenti robstva; ali da se ovi momenti razdiele na cijeli život, dočim smrtna kazna svu u sebi sadržanu bol koncentrira u jedan čas; i to je prednost kazne robstva, da ona zastrašuje više onoga, koji ju gleda, nego li onoga, koji ju trpi; jer prvi ima pred očima cijeli skup nesretnih momenata, a drugomu nesreća sadanjeg časa neda misliti na buduće. Mašta povećava sve boli, i onaj koji trpi, nalazi takovih odšteta i utjeha, koje su nepoznate i nevjerovatne gledaocu, koji predpostavlja da je otvrdnuli nesretnik isto onako osjetljiv kao što su i oni (gledaoci).

Razbojnik ili ubojica, koga ništa drugo neuzdržaje od povriede zakona nego kotač i vješala, ovako po prilici umuje: (Ja znam, da je ovakovo izrazivanje nutarnjih osjećaja umjetnost, koja se uči samo odgojem; nu ako razbojnik neumie točno izraziti svojih načela, odatle nesliedi, da ona imadu nad njim manju moć.) „Kakovi su to zakoni, koje

ja moram poštovati, a koji čine tako veliku pukotinu među menom i bogatašem? On mi neda novca, koji od njega tražim, te se zadovoljava da me uputi na rad, koji sam ni nepoznaje. Tko je stvorio te zakone? Bogataši i mogućnici, koji se nikada nisu snizili, da pohode prljave kolibice ubogih; od kojih nije nikada ni jedan dielio komadić pljesniva kruha uz viku gladujuće djece i uz suze svoje žene. Uništimo zakone, koji većini škode, a samo nekolicini lielih tirana koriste; navalimo na nepravdu u njezinom izvoru. Vraćam se u stanje naravne neodvisnosti, živiti ću neko vrijeme slobodno i sretno, uživajuć plodove svoje hrabrosti i okretnosti; možda će nadoći dan boli i kajanja, ali će to vrijeme biti kratko, te ću platiti samo jednim danom boli mnogo godina slobode i uživanja. Kao kralj šačice ljudi, ispravljati ću pogriješke sreće i vidjeti bliediti i strepiti ove tirane pred onim, koga su u svojoj drzovitoj oholosti manje cijenili, nego svoje pse i konje.“ Onda dolazi na pamet zločineu, koji sve zlorabi, vjera, pa mu nudi za maleno pokajanje malo ne sigurnost vječnog spasa, te umanjuje tako strahotu užasnog zadnjeg čina.

Naprotiv tko mora imati pred očima, da će dugim nizom godina, možda i čieli život, sprovesti u robstvu i biedi — na očigled svojih sugradjana, među kojima živi kao slobodan drug, kao rob onih zakona, koji su ga prije štitili — on će sravnjivati takov udes sa neizvjestnim svršetkom zločina i sa kratkoćom vremena, u kom bi uživao njegove plodove. Neprestani pred očima mu lebdeći primjer onih, koje vidi kako nose posljedice vlastite nepromišljenosti, mnogo jače djeluje nanj, nego li prizor usmrćenja, koji ga više čini okorjelim, nego li popravlja.

Smrtna kazna je štetonosna, jer daje primjera okrutnosti ljudem. Ako su strasti ili potreba rata naučile ljude prolievati ljudsku krv, nebi barem smjeli zakoni, koji upravljaju njihovimi djeli, množati tih primjera okrutnosti, tim žalostnijih, jer se tuj ubija promišljeno i sa formalnostmi. Meni se čini protuslovjem, da zakoni, koji su izraz javne volje, koji zabranjuju i kazne umorstvo, sami počinjaju umorstvo, pa da odvrate gradjane od umorstva, naredjuju javno umorstvo. Koji su pravi i koristni zakoni? Oni ugovori i uvjeti, koje bi svi predložili i držali ih se tako dugo dok muči glas vlastite probiti, koji uvijek tako rado slušamo, ili dok je istovjetan sa probiti sviuh. Što misli svaki pojedinac o smrtnoj kazni? To saznajemo iz negodovanja i prezira, kojim svaki gleda krvnika, premda je on samo nevini ovršitelj javne volje; dobar gradjanin, koji podpomaže obće dobro; nuždno orudje javne sigurnosti u nutarnjosti zemlje, kao što

su hrabri vojnici napram stranomu svijetu. Zašto se ovo čuvstvo na sramotu zdravoga razuma kod ljudi neda iztisnuti? Jer su ljudi u najskrovitijem kutiću svoga srca, gdje se je prvobitna narav čovjeka najčišća uzdržala, uvijek sačuvali vjeru, da ljudskim životom neima nitko određivati, osim nužde, koja sa svojim željeznim žezlom vlada svemirom.

Što da misle ljudi, kada vide učene činovnike, te ozbiljne svećenike pravednosti, kako ravnodušno daju polagano vući krivca na smrt; kada gledaju, kako sudac sasma hladno prolazi kraj mjesta, na kojem upravo nesretnik, u smrtnom strahu, čeka na strašni čas, možda tajnim zadovoljstvom sjećajući se svoje vlasti, da se dalje uživa udobnosti i slasti života. „Ah! reći će: ti su zakoni puka izlika sile; promišljene i okrutne formalnosti pravde jesu rečenica, koja se rabi, da nas pod tim plaštem tim sigurnije ubijaju kao žrtve, opredjeljene za nezasitnog kumira despotizma.

Umorstvo se proglašuje strašnom opačinom, a ipak vidimo, kako se u najvećem miru ubija čovjek, koji se nemože braniti! Sliedimo taj primjer. U opisih, koje smo o silovitoj smrti čitali, prikazivala nam se je užasnom, a sad vidimo, da je ciela stvar u jednom časku obavljena. Koliko je manje užasna za onoga, koji je nije očekivao, te si je tako prištedio malo ne sve ono, što ima na sebi bolnoga!“

Eto tih žalostnih krivih zaključaka, koje izvadjaju, ma da si ih i nisu sviestni, ljudi skloni na zločine; ljudi, na koje, kako smo vidjeli, više djeluje i zloraba religije nego li sama religija.

Kada bi mi se suprotstavio primjer malo ne svih naroda i malo ne svih vjekova, koji su stanovite zločine kaznili smrću, odgovorio bih, da ovaj primjer izčežava pred istinom, koja nezastaruje: da nam se ciela povjest čovječanstva prikazuje kao neizmjereno more zabluda, u kojem se samo riedko u neizmjernih razmacih pojedine istine nad vodom drže. Kod svih gotovo naroda žrtvovalo se ljude, pa tko da se usudi opravdavati ih? Ako su samo nekoja riedka društva, i to za kratko vrieme, dokinula smrtnu kaznu, govori to prije za me nego li proti meni; jer je baš to obća sudbina svih velikih istina, da u dugoj i tamnoj noći, koja okružuje ljude, samo prosinu poput svetiljke. Još nije nadošlo ono sretno vrieme, kada bude istina, kao sada bludnja, proniknula sviest velikog diela naroda, i od ovog obćenitog zakona bijahu do sada izuzete samo one istine, koje je vječna mudrost htjela objavom od ostalih odieliti.

Glas filozofa je preslab proti viki i vapajem množine, vodjene slipe običajem; ali duboko u srcu onih riedkih mudraca, što no na zemlji raztrešeno živu, odjeknuti će moje rieči; i ako bi istina mogla, medju neizmjernimi zapriekami, koje ju odalečuju od monarha, proti njegovoj

volji, doći do njegova prijestolja, neka znade, da ju nose k njemu tajne želje svih ljudi; neka znade, da će pred njim potamniti krvava slava osvajača, a da će mu pravedno potomstvo odrediti prvo mjesto među jamci mira, mjesto pred Titom, pred Antonini i Trajani.

Koli sretno bi bilo čovječanstvo, da sada prvi put dobije zakone; sada, kada vidimo na prijestoljih Europe dobrohotne vladare, koji njeguju krieposti mira, znanosti i umjetnosti; koji su oteevi svojih naroda, okrunjene građane, kojih moć umnaža samo sreća njihovih podanika, jer ukida onaj medjudespotizam, tim okrutniji čim nesigurniji, koji potlačuje uvijek iskrene želje naroda i uvijek blagoslovne, kada mogu doprieti do prijestolja! Ako ovaki vladari, velim, dopuštaju, da i nadalje postoje stari zakoni, to dolazi odatle, što je neizmjereno teško, da se od bludnja odliepi poštovana mnogo vjekova stara hrdja. To je takodjer razlog za prosvjetljene, za građane, da još vruće žele neprestano množenje njihove moći.

§ 29. O iztražnom zatvoru.

Obćenita je zloporaba, koja se protivi svrsi društva, jer društvo ima da nam daje sviest osobne sigurnosti, da se ima ostaviti volji činovnika, koji izvodi zakon, da zatvori gradjanina, liši slobode neprijatelja radi kakvih god razloga, a ostavi nekažnjena prijatelja uzprkos najjasnijim znakovom krivnje.

Iztražni zatvor je kazna, koja jedina medju svimi kaznama nužno ide prije proglašenja krivnje; nu ta njezina osobitost nelišava je drugog glavnog obilježja, a to jest, da samo zakon ima označiti slučaje, u kojih je stanovita osoba zaslužila kaznu. Zakon dakle označiti će one indicije, koje opravdavaju pritvor okrivljena te čine, da se proti njemu povede istraga i kazna izreče. Javan glas, biegi, izvansudbeno priznanje obtuženoga i priznanje kojega sukrivca, prietnje i neprestana svadja sa povriedjenim, objektivni učin zločina i slične indicije jesu dovoljni razlozi, da opravdaju zatvor gradjanina. Nu ove razloge valja da ustanovi zakon, a ne sudci, kojih odredbe uvijek dokidaju političku slobodu, čim su što drugo, nego specijalna uporaba načela izrečenoga u obćem zakoniku. U onoj mjeri, u kojoj su kazne blaže, u kojoj izčezavaju bieda i glad iz zatvora, u kojoj prodiru smilovanje i čovječnost kroz željezna vrata te zaakupe neumoljiva i otvrdnula srdeca sluga pravde: u toj mjeri mogu biti slabija indicija, radi kojih zakon odredjuje iztražni zatvor. Čovjek obtužen radi stanovitog zločina, zatvoren, ali riešen obtužbe, nebi smio na sebi nositi nikakve ljage infamije. Koliko Rimljana, obtuženih radi najtežih zločina, a kasnije riešenih od obtužbe, bijaše po narodu štovano, a po magistratu nagradjeno! A zašto je sudbina odriešenih u naše doba posve drugčija? Zašto se mora činiti, kao da u današnjem našem kaznenom

sustavu, po javnom mnjenju iztiskuje ideja sile i premoći ideju pravednosti? Zašto se bacaju bez razlike u isti zatvor obtuženi i osudjeni? Zašto je zatvor više sredstvo, da se obtuženi usmrti nego li da se čuva? I zašto je nutarnja sila, koja štiti zakone, odijeljena od vanjske, koja brani prijestolja i narode, a ipak bi obie imale biti sjedinjene? Tako bi bila prva posredstvom zajedničkog uporišta zakona u savez dovedena sa vlasti sudačkom, ali nebi bila neposredne od ove odvisna; i slava, koja je spojena sa sjajem vojničkog tiela, oduzela bi joj infamiju, koja kao sve što na svjetinu čini utisak, više stoji u formi nego li u stvari; kao što u obće iskustvo uči, da vojne uze po mnienju naroda nisu tako nečastne kako gradjanske. U narodu, u njegovih običajih i zakonih, koji uvijek više nego li za jedan viek zaostaju za umuimi stečevinami naroda, drže se još barbarski nazori i surove ideje sjevernih lovaca, otaca naših.

Neki su tvrdili, da gdje se počini zločin, to jest čin protivan zakonom, tamo može biti i kažnjen; kao da je odnošaj podanika nerazriešiv, to jest sličan, dapače gori od odnošaja roba; kao da tko može biti podanik jedne države a stanovati u drugoj, i kao da njegovi čini mogu bez protuslovja biti podvrženi dvim suverenom i dvim zakonikom, koji si vrlo često protuslove. Drugi isto tako tvrde, da izviestan okrutan čin, počinjen n. pr. u Carigradu, može biti kažnjen u Parizu, radi abstraktnog razloga: tko uvriedi čovječanstvo, zaslužuje da mu bude cijelo čovječanstvo neprijateljem i da ga cijelo čovječanstvo prezire; kao da imadu sudci štiti osjetljivost ljudi, a ne ugovore, koji ih medju sobom sduružuju. Mjesto kazne jest mjesto zločina; jer su samo ondje i nigdje drugdje prisiljeni ljudi povriediti pojedinca, da zaprieče javnu povriedu; zločinac, koji nije povriedio ugovore stanovitoga društva, jer mu nebijaše članom, može biti ipak pogibeljan i radi toga po višoj vlasti društva prognan i izključen, nipošto pako kažnjen po svih formalnostih zakona osvetitelja ugovora, nipošto pako nutarnje zlobe čina.

Krivce manjih zločina običaje se kazniti zatvorom u mračnoj izbi ili poslati ih u dugo i radi toga mal ne bezkoristno robstvo, da služe kao primjer narodom, kojih nisu povriedili. Buduć se ljudi nedadu tako lahko zavesti, da počine teške zločine, držati će veći dio naroda javne kazne najtežih zločina kao nješto, što se jedva kada dogadja; naprotiv bi javne kazne manjih zločina, koji su mnogo bliže srdeu ljudskomu, činile na ljude utisak, koji bi ih odvrćao od ovih a sve više odaljivao od onih. Kazne moraju biti u razmjeru medju sobom i spram zločinu ne samo obzirom na težinu njihovu, već i obzirom na način ovrhe. Mnogi opraštaju kazne malenih delikta, kada povredjenik kriveu oprost; takov čin slaže se sa dobrohotnošću i čovječnošću, ali je protivan javnom dobru, kao da bi privatni gradjanin mogao isto onako dignuti nuždu statuiranja primjera, kao što se odriče zadovoljštine za nanešenu mu uvriedu. Pravo kazniti

nije pravo pojedinca, već pravo svih građana ili suverena. On nemože nego odreći se svoga diela prava, nipošto pako uništiti dielove ostalih.

§ 30. Trajanje postupka i zastara.

Kada su ispitani dokazi i kada se može za izvjestno reći, da je zločin počinjen, nužno je, da se okrivljenom dozvoli potrebno vrijeme i shodna sredstva obrane; ali tako kratko vrijeme, koje neće priečiti brzo ovršenje kazne, za koje smo rekli, da je jedno od glavnih sredstva da se zauzdaju zločinstva. Zlo shvaćena ljubav čovječnosti protivi se ovoj kratkoći vremena, nu izčeznuti će svaka dvojba, ako se uvaži, da pogibelji osudjenja nevinih rastu sa manami zakonodavstva.

Ali zakoni moraju ustanoviti stalni rok tako za obranu okrivljenog, kao i za dokaz krivnje, i sudac bi postao zakonodavcem, kad bi on odlučivao koliko treba vremena, da se dokaže zločin. Isto tako teški zločini, koji ostavljaju dugu uspomenu u ljudih, kada su jednom dokazani, nezaslужuju nikakve zastare na korist okrivljenog, koji se je bjegom oteo kazni; ali manji zločini i manje poznati moraju biti podvrženi zastari, da se tako rieši građanin neizvjestnosti u pogledu vlastite svoje sudbine, jer tama, u koju bijahu dugo vrijeme zaviti zločini, odstranjuje zavodljivi primjer nekažnjivosti, a ostavlja mogućnost da se krivac popravi. Meni je dovoljno naznačiti ova načela, jer samo zakonodavac može postaviti točnu granicu obzirom na posebne okolnosti stanovitog društva; pa samo dodajem, da, kada je jednom stanoviti narod uvidio korist blagih kazna, zakoni, koji razmjerno prama zločinom skraćuju ili produljuju vrijeme zastare ili vrijeme dokaza, stvarajuć tako iz samog iztražnog zatvora ili svojevoljnog progona jedan dio kazne, idu na ruku lakom razdieljenju nekolicine blagih kazna na veliki broj zločina.

Ali ovi rokovi neće rasti u upravnom razmjeru sa težinom zločina, jer je vjerojatnost zločina u obratnom razmjeru sa njihovom težinom. Morati će se dakle skratiti vrijeme iztrage, a produljiti vrijeme zastare; to bi se moglo smatrati protuslovjem, kao da sam po prilici rekao, da se mogu odrediti jednake kazne za zločine razne veličine; ako se naime vrijeme iztražnog zatvora i onaj dio zastare, koji mine prije izrečenja osude u kazan uračuna. Da razjasnim čitaocu moj nazor, razdieliti ću zločine u dva razreda: u prvi razred spadaju teži zločini, te počima sa ubojstvom i obuhvaća sve zločine teže od ovoga; u drugi razred spadaju laglji zločini. Ovo razlikovanje imade svoj izvor u naravi ljudskoj. Sigurnost vlastitoga života je pravo naravno; sigurnost dobara je pravo društva. Broj motiva, koji ugušuju u čovjeku naravno čuvstvo smilovanja, jest mnogo manji od broja motiva, koji se temelje na naravnoj težnji za srećom, te nagone ljude na povriedu prava, kojeg nepriznaje njihovo

srdce, nego samo ugovori društva. Neizmjereno velika razlika vjerojatnosti ovih dvaju razreda zločina razlogom je, da se postupa s njimi po raznih načelih. Čim je teže dakle i čim redje zločinstvo, tim kraće da bude vrijeme iztrage — jer predmnjeva govori u mnogo većem stepenu za nevinost optuženoga — a mora rasti vrijeme zastare, jer od konačne osude o krivnji ili nekrivnji stanovite osobe odvisi gubitak nade bezkažnjivosti, pogibeljnost koje nade raste sa težinom zločina; naprotiv kod manjih delikta, gdje je vjerojatnost nevinosti okrivljenog manja, mora rasti vrijeme iztrage; a pošto je pogibelj bezkažnjivosti takodjer manja, mora se skratiti vrijeme zastare. Ovakovo razlikovanje u dva razreda nebi bilo dopustivo, kad se nebi u istoj mjeri smanjivala šteta, nastajuća iz bezkažnjivosti u kojoj raste vjerojatnost zločina. Valja uvažiti, da optuženik, za koga se nemože sigurno kazati niti da je kriv, niti da je nevin, ako i bude radi pomanjkanja dokaza odriešen, može biti potvrđen radi istog zločina novoj iztrazi i zatvoru, ako izadju na vidjelo nove indicije, koje zakon zahtjeva, dok neprodje vrijeme zastare, koje je određeno za dotični zločin. To je ograničenje, koje mi se čini nužnim za obranu sigurnosti i slobode podanika; jer je veoma lahko, da bude pogodovana jedna na račun druge, tako da ova dva dobra, na koja imadu neotudjivo i jednako pravo svi građani, nebudu šticeana i čuvana jedno od otvorena ili prikrivena despotizma, a drugo od anarkije bućeće svjetinje.

§ 31. Zločini, koje je teško dokazati.

U oćigled ovih načela mora se onom, koji nepromisli, da razbor gotovo nikada nebijaše zakonodavcem naroda, čudno činiti, da se najteži, najtamniji i najdvojbeniji zločini, to jest oni, koji su veoma nevjerovatni, dokazuju najslabijimi i najdvojbenijimi razlozi sumnje i dokazi; kao da je u interesu zakona i sudca netražiti istinu, već dokazati zločin; kao da nije tim veća pogibelj, da će biti osudjen nedužni, čim je veća vjerojatnost nekrivnje nego li krivnje.

Većini ljudi manjka ona djelotvornost, koja je isto tako nužna za velike zločine kao i za velike krieposti, te se radi toga čini, da jedni i drugi dolaze istodobno na vidjelo kod onih naroda, koji se uzdržavaju više djelovanjem vlade i strastih politićkih, nego li svojim mnoštvom i trajnom vrlinom zakona. Kod ovih naroda prikladnije su jake strasti za uzdržanje načina vladanja, nego li za njegovo poboljšanje. Iz toga se izvodi vrlo važna posljedica, da veliki zločini kod stanovitog naroda nedokazuju uvijek da on propada.

Imade zločina, koji se vrlo često u društvu dogadjaju, ali se teško dokazuju; kod ovih nadomještuje težina dokaza vjerojatnost nekrivnje, te se smije pogibeljnost bezkažnjivosti tim manje u obzir uzeti, čim je

izvjestnije, da se ima često počinjenje ovih zločina pripisati sasna drugim uzrokom, a ne pogibelji bezkažnjivosti; tuj se mora skratiti isto tako vrieme iztrage kao i vrieme zastare. Pa ipak su preljub i grčka ljubav, što no su zločini, koje je veoma teško dokazati, takovi zločini, kod kojih se po vladajućih nazorih može čovjek zadovoljiti sa tiranskom presumeijom, sa *quasidokazom*, sa *poludokazom*, kao da bi čovjek mogao biti *polunevin* ili *polukriv*, to jest, da bi ga se imalo na pola osuditi, a na pola riešiti od obtužbe; gdje tortura vrši svoju okrutnu vlast nad osobom obtuženog, nad svjedoci i konačno nad celom obitelji nesretnika, kano što to nepravednom hladnokrvnošću propisuju njekeji doktori, koji su se nametnuli sudcem kao norma i kao zakon.

Preljub je zločin, koji, promatran sa političkog stanovišta, dobiva svoju moć i pravac iz dvajuh uzroka: iz promjenljivih zakona ljudskih i iz one vanredno jake privlačivosti, koju vrši jedan spol na drugi. Ova privlačivost jest u mnogom obziru slična sviet gibajućoj teži, jer se kao i teža umanjuje sa udaljenošću, te kao što jedna upravlja svimi gibanji tjelesa, tako druga mal ne svimi kretanji duha za vrieme stanovite periode; samo u tom se razlikuju, da se teža postavi u ravnesje sa zapriekami, dočim kod one zaprieke većinom prouzrokuju da raste i da se jača.

Kad bih imao govoriti narodom još lišenim svjetla vjere, kazao bih, da postoji još jedna razlika medju ovim i ostalimi zločini. On nastaje iz zlorabe trajna celomu čovječanstvu zajedničkoga nagona, koji obstojaše prije nego li društvo, koji je dapače bio jedan od povoda njegovom ustrojenju; dočim ostali uništujući zločini nastaju iz izvjestne strasti momenta, a ne iz naravnoga nagona. Taj nagon prikazuje se poznavocu poviesti i čovjeka, da je pod stanovitim podnebjem uvijek jednak konstantnoj olini. Kada bi to bila istina, onda bi bili svi zakoni i običaji, koji bi nastojali umanjiti totalnu sumu toga nazora, nekorisni pače ubitačni, jer bi njihov posljedak bio tištiti jedan dio vlastitih i tudjih potreba; mudri bi na protiv bili oni, koji bi, sliedeć tako rekavši lagano spuštanje ravnice, razkomadali navedenu svotu na toliko jednakih, malenih dielova, da bi svagdje zapriečili strminu i bare. Bračna vjernost je uvijek u razmjerju sa brojem i slobodom brakova. Gdje vladaju njimi nasljedjene predsude, gdje ih sklapa i razriešuje kućna vlast, tamo ljubakanje prekida potajno njihove vezove unatoč obćeg morala, koji smatra zadaćom svojom prodikati proti posljedicam, a uzrokom kroz prste gledati. Nu ovakih razmatranja netreba, tko proniknut pravom religijom sledi više razloge, koji učinke naravnoga nagona na dobro okreću. Takov zločin počini se tako brzo i tajinstveno, tako pokrito koprenom, koju su sami zakoni postavili — koprena nuždna ali tanka, koja vriednost stvari povisuje, mjesto

da ju umanji — prilike se pružaju tako lahko, posljedice su tako dvojbene, da je lakše zakonodavcu zapriečiti ga nego li kazniti.

Glavno pravilo: Kod svakoga zločina, koji po svojoj naravi u većini slučajeva ostaje nekažnjen, postaje kazna sredstvom podražujućim. Osebitost je naše mašte, da poteškoće, ako nisu takove, da ih se nemože nadvladati, i ako nisu prevelike obzirom na duševnu tromost prirodjenu svakom čovjeku — pobudjuju maštu i povećavaju predmet; jer upravo one drže nemirnu i pustopashnu maštu kod predmeta, te dočim je ona tako prisiljena promatrati sve odnošaje predmeta, prihvati se njegove ugodne strane, kojoj se naša duša mnogo radje obraća, nego li ozbiljnoj i bolnoj, od koje bježi.

Atička Venera, koju zakoni tako strogo kazne, i koja se tako lahko može podmetnuti nevinosti, koja podleže bolim, ima svoj temelj manje u potrebah čovjeka osamljenog i slobodnog, nego li u strastih čovjeka živućega u društvu i robstvu. Njena se snaga množa ne toliko presićenjem naslada, koliko odgojem, koji počima tim, da ljudi čine sami sebe nekoristnima, da ih mogu drugi rabiti; u onih kućah, gdje živi natrana vatrena mladež, i gdje se, pošto je svako ino obćenje nemoguće, sva sila razvijajuće se naravi bez ikakove koristi za čovječanstvo troši, da se utre put preranoj starosti.

Č e d o m o r s t v o je takodjer posljedica neizbježivog protuslovja, u koje dolazi osoba, koja je, budi iz slabosti, budi prisiljena, sagriješila (podlegla). Kada žena ima birati medju vlastitom sramotom i smrću bića, koje nije sposobno čutiti muke (smrtne), kako da nepredpostavi ovu neizbježivoj nevolji, kojoj bi bila izložena ona i nesretan plod njezin? Najbolje dala bi se zapriečiti ovaka zločinstva, da se štiti zakonî slabost od tiranije, koja će pretjeravati ove opačine, ako se nedadu pokriti plaštem krieposti.

Neću da umanjim pravednu odurnost, koju zaslužuju ovi zločini; nu pošto sam im naznačio vrela, držim da imam pravo odatle iztaknuti jednu posledicu, a ta je: „da se nemože nazvati upravo pravednom (t. j. nuždnom) kazna zločina, dok nije zakon upotrebio najbolje sredstvo u danih okolnostih stanovitog naroda, da se tom zločinu na put stane“.

§ 32. Samokrv.

Samokrv je zločin, o kojem se čini kao da ga kazan u pravom smislu rieči niti nemože stići; jer ona može stići ili nevina ili hladnu i nečutljivu lješinu; a pošto upravo se tako slabo dojimlje gledalaca, kao što bičevanje kipa (statue); ona je nepravedna i tiranska, jer politička sloboda ljudi nužдно zahtieva, da budu kazne čisto osobne. Ljudi veoma ljube život i sve što ih okružuje, podkriepljuje ih u toj ljubavi: Zavodljiva

slika naslade i nada, ta najsladja obsjena ljudi, radi koje srću punom snagom zlo pomješano sa nekoliko kapljica zadovoljstva, suviše ih veseli nego da bi se trebalo bojati, da bi nužna bezkažnjivost toga delikta bila od kakvog upliva na ljude. Tko se boji boli, sluša zakone; ali smrt lišava tielo svakoga utiska boli. Koji je dakle razlog, koji će suzdržati zdvojnu ruku samokrvnika?

Tko se ubije, manje škodi društvu nego li onaj, koji za uvijek ostavi njegove granice; jer onaj ostavlja društvu sav svoj imetak, a ovaj odlazi sam i odnese sobom dio svog imetka. Dapače ako snaga društva sastoji u broju građana, tim što ode iz društva te se priključi drugomu, nanosi društvu dva puta toliku štetu, koliku onaj, koga društvo smrću jednostavno izgubi. Pitanje se dakle svadja na to: je li koristno ili štetno po narod, ako se svakomu članu dade sloboda, da ode kad ga je volja? Nijedan zakon, koji nije oružan na svoju obranu, ili koji je po naravi odnošaja ukinut, nesmije se proglasiti; i kao što se javno mnijenje pokorava zakonodavcu, ako nanj lagano i indirektno djeluje, dočim se opire neposrednom i silovitom djelovanju, tako se neuvaženje i poniženje nekorisnih i po ljudih prezrenih zakona prenosi i na spasonosne, koji se tada smatraju više zapriekom, koju valja nadvladati nego li zalogom javne dobrobiti. Dapače, ako su, kako je rečeno, naši osjećaji ograničeni, čim više budu ljudi poštovali predmete, koji su zakonu tuđi, tim će manje poštovati zakone same. Iz ovoga načela mogao bi mudri zakonodavac izvaditi nekoliko veoma korisnih pravila, kojih razlaganje bi me suviše udaljilo od mog predmeta, a taj jest dokazati, da nekoristi napraviti od države tamnicu. Takav zakon je nekoristan; jer kako da se zatvore sve točke na granici države, ako nediele jednu od druge nepristupni grebeni, niti neprebrodivo more? kako čuvati čuvare? Tko sve sobom ponese, nemože biti više kažnjen, pošto je to učinio. Takav zločin dakle čim je počinjen, nemože se više kazniti, a kazniti ga prije nego li je počinjen, značilo bi kazniti volju ljudi a ne njihove čine; značilo bi zapoviedati nakanam, najslobodnijoj strani čovjeka, koja je ljudskim zakonom najmanje podvržena. Htjeti odsutnoga kazniti na imovini ostavljenoj u zemlji, značilo bi zaustaviti, neobaziruć se na kriomčarenja, kojih nije moći posve uništiti, ako se neće sav promet tiranizirati, svu međunarodnu trgovinu.

Kazniti krivca kad se vrati značilo bi zabraniti naknadu štete, nanešene društvu, jer bi se nemogućim učinio povratak izseljenika. Zabrana izseliti se čini državljanom izseljenje još poželjenijim, dočim je strancem opomenom da se neuseljuju.

Što da mislimo o državi, koja nema drugoga sredstva do straha, da uzdrži u domovini ljude, po naravi tako pristupne utiskom prve mladosti? Najsigurniji način svezati građane sa domovinom jest, da se digne raz-

mjerno dobrobit svakoga pojedinca. Kao što se mora upotrebiti sav napor, da nam bude trgovačka bilanca povoljna, tako je u najvećem interesu suverena i naroda, da bude blagostanje, sravniv ga s onim susjednih naroda, veće nego li igdje. Užitci luksusa nisu bitne sastojine ovoga blagostanja, premda su nužno sredstvo, da se donjekarke izgadi nejednakost, koja raste sa napredkom naroda, jer bi se bez njega sva dobra usredotočila u jednoj ruci. Gdje teritorij države brže raste nego li pučanstvo njezino, tamo luksuz pogodjuje despotizmu; jer čim je pučanstvo redje, tim je manji promet, a čim je manji promet, tim je veća ovisnost siromaštva od obilja, tim je teže i nevjerovatnije sjedinjenje potlačenih proti tlačiteljem; nadalje ono hvaljenje, ona pokorna spremnost na uslugu, ona poniznost i podložnost, što sve čini da se tako jako osjeća razlika medju jakim i slabim, mnogo se laglje postizava od malo njih nego od mnogo njih, jer su ljudi tim neodvisniji, čim manje nadzirani, a tim manje nadzirani, čim mnogobrojniji. Naprotiv gdje pučanstvo jače raste nego li njegov teritorij, tamo se luksuz opire despotizmu, jer oživljuje promet i djelatnost čovjeka, i jer potreba pruža bogatašu toliko naslada i udobnosti, da neima mjesta naslada izdicati jedino svoj sjaj, koji povećava sviest ovisnosti. Radi toga se može vidjeti, da je u velikih ali slabih i riedko napućenih državah luksuz sjaja, ako mu na putu nestoje druge zaprieke, pretežitiji od luksusa udobnosti, dočim je u državah dobro napućenih jači luksuz udobnosti od luksusa sastojedega u vanjskom sjaju.

Ali trgovina i promet, odnoseći se na naslade luksusa, imadu tu svoju stranu, da, premda se tjeraju množinom posrednika, izilaze od nekolicine i pripadnu konačno samo nekolicini, te da mnoštvo vrlo malo od toga uživa, tako da se u mnoštvu nemože zapriečiti osjećanje biede, koje se poradja više iz prispodobe nego li zbilje. Ali sigurnost i sloboda, ograničena samo po zakonih, jesu glavne podloge blagostanja; usljed njih naslade luksusa idu u prilog pučanstvu, a bez njih postaju orudjem tiranija. Kao što se najplemenitije životinje i najslobodnije ptice udaljuju u samoće i u nepristupne šume, te ostavljaju plodne i smješeće se poljane zasjedajućem čovjeku, tako i ljudi bježe od istih naslada, kada im ih tiranija dieli.

Dakle je dokazano, da je zakon, koji zatvara podanike u vlastitoj državi, nekoristan i nepravedan; s toga će isto vriediti i za kazan samokrvi; zato, premda je to grieh, koji bog kazni, ipak nije zločin pred ljudmi, jer kazan mjesto da stigne počinitelja, stigla bi njegovu nedužnu obitelj. Kad bi mi tko kazao, da takva kazan uzdržaje od samokrvi onoga, koji se je nakanio ubiti, odgovorio bih mu, da onoga, koji se je dobrovoljno odrekao sreće života, koji ovaj život tako mrzi, da mu predpostavlja nesretnu vječnost, neće suzdržati od toga manje važan i udaljeniji obzir na djecu i rodjake.

§ 33. Kriomčarenje.

Kriomčarenje je pravi zločin, koji vriedja suvevena i narod; ali njegova kazan nesmiye biti obezčlašujuća, jer počinjenje istoga neprouzrokuje infamije u javnom mnienju. Tkogod kazni obezčlašujućimi kaznamí zločine, koje takovimi narod nesmatra, umanjuje čuvstvo infamije za one, koji su zbilja obezčlašujući. Gdje je ista kazan odredjena za onoga, koji ubije fazana i za onoga, koji čovjeka umori ili krivotvori važnu ispravu, tu se medju timi zločini neće praviti nikakove razlike, na taj način će se uništiti ona moralna čuvstva, koja su djelo mnogih vjekova i mnoge krvi, koja veoma teško i polagano ulaze u dušu ljudsku, za probudjenje kojih mislilo se je da treba pomoći najuzvišenijih motiva i cielog stroja težkih formalnosti.

Ovaj zločin radja se iz samog zakona, jer sa veličinom carine raste uvijek i dobitak, a s njime i napast dati se na kriomčarenje, a lahkoća počinjenja istoga raste sa veličinom prostora, koji se mora čuvati i sa umanjenjem objema same robe. Kazan gubitka i kriomčarene robe i robe, koja se sa kriomčarenom nosi, jest najpravednija; a biti će tim djelotvornija, čim bude manja carina, jer se ljudi samo u toliko izvrgavaju pogibelji, u koliko stoji s njom u razmjerju dobitak, koji steku u slučaju uspjeha poduzeća.

Ali zašto ovaj zločin neprouzrokuje infamije počinitelju, premda je kradja počinjena na suverenu, dosljedno na samom narodu? Odgovaram, da uvriede, za koje ljudi misle, da se njim nemogu dogoditi, nezanimaju ih toliko, da bi mogle prouzročiti sveobću ogorčenost proti onom, koji ih poćini. Takova uvrieda jest i kriomčarenje. Ljudi, na koje udaljeni posljedci veoma slab utisak prave, nevide štete, koju bi im kriomčarenje nanieti moglo, često se dapače vesele časovitoj koristi, koju im pruža. Oni nevide nego štetu nanešenu suverenu. Zato nemaju interesa uzkratiti svoje štovanje kriomčaru, kao što onom, koji okrade privatnu osobu, ili krivotvori ispravu, ili drugo kakovo zlo nanese, koje se može i njim dogoditi. Jasno je načelo, da se čovjek samo za ona zla stara, koja pozna.

Mora li se ostaviti dakle nekažnjen onaj počinitelj toga zločina, koji nema robe, da ju izgubi? — Ne, imade vrsti kriomčarenja, koje tako duboko zasižu u biće poreza, ovoga tako važnoga i tako teškoga sastavnog diela svakoga dobroga zakonodavstva, da ovakov zločin zasluđuje osjetljivu kazan, koja može ići i do zatvora i do robstva; ali do zatvora ili do robstva, koje se slaže sa naravju ovoga zločina.

Na primjer zatvor kriomčara duhana nemože biti zajednički sa zatvorom ubojice i razbojnika, i radnja onog prvog će najbolje odgovarati naravi kazne, ako bude na službu i korist onoga regala preduzimana, kojega je htjeo oštetiti.

§ 34. O dužnicih.

Da se uzdrži vjera i pouzdanje u ugovore i sigurnost prometa, treba da zakonodavac zajamči vjerovnikom osobu njihovih insolventnih dužnika. Nu ja mislim, da treba učiniti razliku medju varalicom bankrotiroem i medju dužnikom, koji je bez svoje krivnje postao insolventnim. Prve trebalo bi isto onako kazniti, kako se kazni krivotvorenje novca, jer krivotvorenje komada kovana novca, koji je zalog obveze gradjanina, nemože biti veće zločinstvo, nego li je krivotvorenje same te obveze. Ali nekrivi propalica (bankrotirac), dakle onaj, koji je nakon stroge iztrage svojim sudcem dokazao, da su ga zloba ili nesreća drugih, ili slučajevi razni, kojim se nemože nikakovom mudrosti ljudskom izbjeći, lišile imovine, kojemu barbarskom zakonu za ljubav da se takov čovjek baci u tamnicu, da bude lišen jedinoga dobra, koje jadniku još preostaje, najme slobode, da podnosi muke krivca, a nije kriv, da možda u sdvojnosti, što se je njegova čestitost pogazila, požali svoju nevinost, s kojom je mirno živio pod zaštitom zakona, kojih nikada nehtjede povrediti — zakona, koje su mogućnici iz pohlepe propisali, a koje slabi trpe radi nade, koja nada gotovo uvijek svietli umu ljudskomu, i koja čini te vjerujemo, da će nepovoljni dogodjaji nastupiti samo za druge, a za nas povoljni. Ljudi misleći i osjećajući samo ono što im je najbliže, ljube okrutne zakone, premda bi bilo u interesu svakoga, pošto se svi moraju zakonom pokoravati, da su zakoni blagi — upravo sbog toga, jer je strah da ćeš biti povredjen, veći nego li je namjera, da ćeš sam povrediti.

Vraćajući se natrag k nevinomu bankrotireu, tvrdim ja, da njegova obveza nemože doduše drugčije utrnuti, nego podpunom isplatom; da se on nesmiye oteti ovoj dužnosti bez privole učestnika, te svoju djelatnost prenieti pod tudje zakone; a prietnjom kazne treba ga prisiliti da iz dohodka te djelatnosti podmiri vjerovnike svoje; — ali da nikakova pravna izlika, kao n. p. sigurnost prometa ili svetost vlastnosti neopravdava ograničenje slobode, koje nebi donosilo nikakove koristi, izim da se hoće mukami robstva dokučiti tajnosti vjerojatno nevine propalice — slučaj, koji će se riedko dogoditi, predpostaviv da se je iztraga strogo vodila. Ja držim glavnim pravilom zakonodavstva, da mora stojati vrednost političkoga ograničenja u izravnom razmjeru prama povredi javnoga blagostanja, a u obratnom razmjeru prama vjerojatnosti, da se ona povreda dokaže.* Moglo bi se razlikovati medju nakanom prevariti i težkom ne-

* Trgovina, vlastnost nisu sadržane u svrsi društvenoga ugovora; ali mogu biti sredstvom, da se ta svrha unapredi. A da se njim za ljubav svi članovi društva izvrgnu svim nevoljam, o kojih je toliko vjerojatnosti, da će nastupiti, značilo bi žrtvovati svrhu sredstvom. Nu to je krivi zaključak u svakoj znanosti, a najpače u politici, u koji sam i ja pao bio, kad sam u

marnošću, medju ovom i lagljom, i napokon medju ovom posljednjom i potpunom nevinosti; pa bi se prva imala kazniti kaznom, koja je za krivotvorenje postavljena, druga manjom kaznom slobode, posljednjoj da se prepusti na volju neka izabere sredstva, kako će dug platiti, trećoj oduzeti tu slobodu te ju prenieti na vjerovnike; ali razliku medju „težak“ i „lahak“ mora da slijepi i nepristrani zakon ustanovi, a ne da ju ustanovljuje pogibeljna i svojevolutna mudrost sudaca. U politici treba kao i u matematici potegnuti granice; to je potrebno tako kad se mjeri javna dobrobit kao i kad se mjere oline.

Kojom lahkoćom mogao bi oprezni zakonodavac prepriječiti veliki dio stečaja i pomoći u nesreći nevinomu trgovcu! Javno i svečano pobilježenje svih ugovora i dozvola uvida dobro uređenih dokazala svakom građaninu; javna banka sa glavnicom, koja se ima razborito porazdieliti medju cvatuće trgovačke poslove, a imade zadaću sa prikladnim svotami priteći u pomoć nesretnomu i nevinomu trgovcu: — to sve nebi nikakve bitne štete sobom donosilo, a moglo bi vrlo mnogo koristiti. Ali lahki, jednostavni, veliki zakoni, koji samo čekaju na mig zakonodavca, da prosiplju u krilo naroda snagu i bogatstvo; zakoni kojih začetnikom pjevala bi se slava i hvala od koljena do koljena — to su upravo zakoni, koji se ili najmanje poznaju ili najmanje — žele. Nemiran i maljušan duh, bojazljiva razboritost sadanjeg časa, oprezna strogost prama novostim vlada čuvstvu onih, koji ravnaju smjesom ljudskih djela.

§ 35. Azili.

Još mi je proučiti dva pitanja; prvo: je su li azili pravedni, i drugo: da li su medjunarodni ugovori o medjusobnom izručivanju zločinaca koristni ili ne? Unutar granica države nesmije biti mjesta, koje nebi stajalo pod vlašću zakona. Njihova moć mora da sliedi svakoga građanina, kao što sliedi sjena tielo. Bezkažnjivost i azil razlikuju se medju sobom tek kao više ili manje, i pošto se utisak kazne više osniva na izvjestnosti, da će nastupiti nego li na njezinoj težini, zavadjaju azili jače na zločin nego li kazne od njegov odvraćaju. Umnožati azile znači stvoriti upravo toliko malenih suverenosti, jer, gdje nevladaju obći zakoni, mogu nastati novi ovim opriečni, a po tom i duh protivan onom zajednice društvene. Poviest svih zemalja dokazuje, da su iz azila potekle velike revolucije tako u državnih odnošajih kao i u mnijenjih ljudskih. Ja se ne-

prijašnjih izdanjih tvrdio, da valja nedužnog prezaduženika čuvati kao zalog za dug ili da se ima upotriebiti kao rob, da radi za svoje vjerovnike. Stidim se, što sam takova šta napisao. Obtuzilo me radi bezvjerja, a nisam toga zaslužio; razglasilo me, da sam buntovnik, a nisam ni toga zaslužio. Ali ja sam povriedio prava čovječanstva, i nitko me radi toga neukori.

*

usudjujem odgovoriti na pitanje, da li je koristno međusobno izručivanje zločinaca, dok zakoni prikladniji potrebama čovječanstva, blaže kazne i uništeno gospodstvo samovolje i muienja neosiguraju potlačene nevinosti i omražene krieposti; dok se neiztisne tiranija iz onog velikog područja, gdje se sve više i više sjedinjuju interesi priestolja i podanika, te zatjera u puste ravnice Azije; premda bi uvjerenje, da nema niti grude zemlje, na kojoj bi se opraštalo pravim zločinom, bilo veoma uspješno sredstvo, da se zločinstva preprieče.

§ 36. O tagliji.

Drugo je pitanje, je li koristno staviti cieniu na glavu krivca, i oružav tako proti njemu svakoga gradjanina, napraviti od svakoga krvnika? Ili je krivac izvan granica zemlje ili unutar ovih. U prvom slučaju potiče suveren svoje podanike da počine zločin, izvrgava ih težkoj kazni, ako povrede tuđe zemljište te si ondje auktoritet prisvajaju; on ovlaštuje druge narode, da isto čine proti njemu. U drugom slučaju pokazuje svoju slabost. Tko ima sam snage, da se brani, ne traži kupiti si branitelja. I onda smućuje takav edikt sve ideje o krieposti i čudorednosti, koje i najmanji vjetrići lahko odpire iz duše ljudske. Sada zakoni pozivlju na izdaju, a sada ju opet kazne.

Jednom rukom zakonodavac gleda uže spojiti vezove obitelji, roda i prijateljstva, a drugom nagradjuje onoga, koji ih razkida; uvijek sam sobom u protuslovju, sada pozivlje sumnjičave duše ljudske na povjerljivost, a sada sije nepovjerenje u sva srдца. Mjesto da preprieči jedan zločin, prouzroči ih stotinu. Ovo su sredstva koja dolikuju slabim narodom, čiji zakoni nisu nego prelazni popravci trošne zgrade, koja se ruši na svih strana. Što više napreduje prosvjeta naroda, to su mu nuždnije međusobna vjera i pouzdanje, tim više nastoji, da se ovim i u svojoj politici prilagodi. Doskočicam, zlobi, krivim putevom dolazi se većinom u trag, lukavost svih oslabljuje lukavost pojedinca. Sami vjekovi neznanja, u kojih javni moral sili ljude da se pokore privatnomu, služe za poduku i primjer vjekovom prosvietljenim. Ali zakoni, koji nagradjuju izdaju i zapaljuju tajni rat, sijuć međusobno nepouzdanje medju gradjane, protive se nuždnoj harmoniji medju moralom i politikom, kojoj bi mogli ljudi zahvaliti svoju sreću, narodi mir, a svijet dulje vremena mira i oporavljenja od nevolja, koje ga sada tište.

§ 37. Pokušaj; sukrivci; nekažnjivost.

Odatlje, što zakoni nekazne same nakane, nesliedi još, da gdje čin stanoviti jasno pokazuje na nakanu, da se je htjelo počinuti zločin, da ovaj započeti zločin nezasluđuje kazne, koja dakako mora biti manja nego li

je kazan dovršenog zločina. Nužda, da se zaprieči i pokušaj, opravdava da ga kazne, nu budući da može medju pokušajem i dovršenjem zločina obstojati manji ili veći razmak, to može veća kazna, zapriečena dovršenom zločinu, potaknuti na pokajanje.

Isto vriedi i u onom slučaju, ako ih više zajedno jedan zločin počinu a da nisu svi neposredno sudjelovali kod izvadjanja istoga. Nu ovdje je po sredi drugi razlog. Kada se više ljudi složi, da poduzmu što god pogibeljna, čim je pogibelj veća, tim će više nastojati, da ju jednako razdiele; biti će dakle tim teže skloniti jednoga, da neposredno sam izvede djelo, čim je veća pogibelj, kojoj bi se imao izvrnuti on, od one pogibelji, kojoj su izvršeni drugovi njegovi. Iznimka nastala bi tek u onom slučaju, da se neposrednomu počinitelju opredieli nagrada; budući da bi on u tom slučaju dobio naknadu za veću pogibelj, morala bi biti kazna za sve jednaka. Ovo razmatranje činiti će se previše metafizičnim onomu, tko ne razmišlja, kako je koristno, ako zakoni što moguće manje daju razloga zločincem, da ostanu složni.

Njeki sudovi obećavaju bezkažnjivost onom sukrivcu, koji izda svoje sudrugove. Ovo sredstvo ima svojih dobrih i zlih strana. Zle strane jesu: što tuj narod pogodjuje izdaju, koja je odurna ma se vršila i nad zločinci; jer je podlost zločinaca narodu mnogo škodljivija, nego li zločinska hrabrost, jer hrabrost je riedka; treba samo da se na takova zločinca blagotvorno upliva, da se njegova odvažnost mudro ravna, pa će služiti javnoj dobrobiti, dočim je podlost mnogo češća, priljepčiva i koncentrira se više sama u sebi. Suviše sud pokazuje time svoju vlastitu nemoć i slabost zakona, kad traži pomoć od onih, koji su zakon povriedili. Dobre strane jesu, jer se tim zaprečuju veliki zločini, koji osobito onda ustrašuju narod, kad su posljedci zločina poznati, dočim se za počinitelje nezna; što više, time se širi mnenje, da tko prevrne vjerom zakonu, to jest zajednici, neće biti vjeran ni pojedincem. Meni se čini, da obći zakon, koji obećaje bezkažnjivost sukrivcu, ako izda svoje sudrugove, zaslužuje prednost pred onim postupkom, kad se za svaki slučaj oglasi i obeća nekažnjivost; jer strah, koji u prvom slučaju svakoga sudruga u zločinstvu svlada, da se sam izvrgne pogibelji, prieči zločinske saveze te sud nepovisuje drzovitosti zločinaca tim, da u pojedinom slučaju njihovu pomoć traži. Nu takov zakon imao bi odrediti uz bezkažnjivost izdajice i to da se izagna ili progna. Ali uzalud se mučim, da ušutkam grižnju savjesti, koju čutim radi toga, što sam preporučio svetim i nepovredivim zakonom, koji treba da budu nam svim znakovi vjernosti i pouzdanja — tih temelja svake ljudske čudorednosti — izdaju i himbu. Ali kakov primjer daje se narodu tekar onda, kad se zadana rieč prekine, pak se na temelju učene mudrolije izvršuje kazna, na ruglo i sramotu javne vjere, pod koje jamstvom je zakonito razglašenje izdano? Gotovo

svaki narod može množinu ovakih primjera pokazati i zato ima mnogo ljudi, koji u narodu vide puki stroj, kojim najokretniji i najmoćniji po volji ravnaju, ljudi hladni i nepristupni za sve, što plemenita srдца uzdiže i veseli, koji bez okolišanja bezćutnom pronicavošću uzbudjuju najnježnije osjećaje i najsvetije strasti, samo ako im ide u prilog, koji lete preko tipka duše, kao što glasbenici lete preko tipka glasovira.

§ 38. Sugestivna pitanja; preslušanje optuženoga.

Naši zakoni zabranjuju stavljati sugestivna pitanja u postupku, to jest, kako pravnici kažu, onakova, koja mjesto da su upravljena na okolnosti zločina u obće, upravljaju se na pojedine izviestne okolnosti zločina, dakle takova pitanja, koja stojeći u neposrednom odnošaju sa zločinom, pod miću (sugeriraju) okrivljenom stanoviti odgovor. Pitanja, moraju kako uče kriminaliste, obilazeć razjašnjivati činjenicu, a nemiđu nikada direktno ju uhvatiti. Razlozi, zašto se ovako postupa, jesu, ili da se ne sugerira okrivljenom odgovor, koji bi ga upravo suprotstavio optužbi, ili možda, jer se hoće stvar tako prikazati, kao da okrivljenik sam sebe tuži, premda je to protunaravno, da okrivljeni neposredno sam sebe tuži. Ma koji od ovih dvajuh razloga obstojao, čudnovato je protuslovje, da zakoni istodobno sa ovim načinom odobravaju torturu, jer nema sugestivnijega pitanja od boli. Prvi motiv se obistinjuje u torturi, jer će bol sugerirati jakomu tvrdokorno mučanje, koje može sobom donesti pretvor veće kazne u manju, a slabomu sugerirati će priznanje, koje ga oslobadja sadanje boli, što no potištuje misao na buduću bol. Isto tako jest i sa drugim motivom, jer ako posebno pitanje sili okrivljenoga, da proti naravnom pravu prizna, učiniti će to još mnogo lakše muke; ali ljudi se drže više razlike imena, nego li razlike stvari. Medju zlorabami gramatike, koje su nemalo uplivala na sudbinu ljudi, osobito se odlikuje ona, koja čini ništetnim izkaz osudjenog kriveca: on je građanski mrtav, kažu ozbiljno pravnički peripatetici, a mrtvac nije sposoban za nikakav čin. Da se uzdrži ova šuplja metafora, mnoge su žrtve pale, i veoma često se je najozbiljnije ravpravljalo o tom, imade li istina popustiti pravničkim formulam. Ako izkazi osudjenog neidu na to, da se zaustavi tečaj pravde, zašto se nebi dozvolio takodjer poslje osude i skrajnoj biedi okrivljenog i interesom istine stanoviti rok, u kojem bi okrivljeni, ako navede novih činjenica, koje mienjaju narav slučaja, mogao postići novom osudom opravdanje svoje ili koga drugoga? Formalnosti su i ceremonije u pravosudju neobhodno nuždne, stranom zato što ništa neostavljaju rasudi sudca, stranom zato što pokazuju puku sud, koji se neprenagljuje i nestrančari, već stalno i pravilno radi; stranom zato što na ljude, oponašaoce i robove

običaja više uplivaju senzacije nego li umovanje. Ali one nesmiju, a da neprouzroče najveću pogibelj, nikada biti po zakonu tako nepomično ustanovljene, da štode istini, koja budući da je sada preveć jednostavna, sada preveć komplicirana, treba vanjskoga sjaja, da predobije neznajuću svjetinu. Konačno zasluđuje onaj, koji se tvrdokorno uzteđe odgovoriti na stavljena mu pitanja, kaznu zakonom ustanovljenu, kaznu, koja ima biti jedna od najteđu, što no ih zakon ustanovljuje, da se ljudi nebudu uztezali davati primjer publici, koji joj duguju. Ova kazna nije nuđuna, kada je izvan svake dvojbe, da je stanoviti okrivljenik poćinio stanoviti zloćin, tako da bi dalnje izpitivanje suvišno bilo, kao što je suvišno i priznanje zloćina, kada je krivnja na drugi naćin dokazana. Ovo zadnje će se većinom dogoditi, jer izkustvo pokazuje, da u većini postupaka obtuđeni taje.

§ 39. O posebnoj vrsti zloćina.

Tkogod bude ćitao ovu knjigu, opaziti će, da sam prešao preko jedne vrsti zloćina, koja je pokrila svu Europu krvlju ljudskom i koja je podigla one žalostne lomaće, kojih je plamen prođudirao žive ljude, doćim je zvućilo zasljepljenoj svjetini kao sladki zvuk, kada je slušala muklo jecanje nesretnika, koje je prođiralo iz vrtloga ernog dima, dima od uda ljudskih, medju škripanjem ugljenećih se kosti i praskanjem trazućih se još crieva. Ali razboriti ljudi uviditi će, da mi mjesto, predmet i duh vremena nedozvoljavaju izpitavati takovog zloćina.

Predugo i izvan ovoga predmeta bilo bi dokazivati, u kojem smislu mora biti nuđuna podpun sklad nazora u jednoj drđuavi naprama mnogim drugim narodom, kako mnenja, što no se jedno od drugoga samo po zasukanih i nerazumljivih razlikovanjih razilaze, što no ljudskoj spoznaji predaleko stoje, mogu ipak biti pogibeljna javnoj dobrobiti, ako nije jedno izmedju svih po višoj vlasti odlikovano, i da je narav mnienja takova, da dok jedna u borbi sa protivštinama bivaju jasnija, buduć krivo pađe u zaborav i samo istinito se odrđu, druga moraju se zaodjeti moćju i ugledom, jer nisu dovoljno osigurana vlastitim svojim bićem. Predaleko bi me vodilo, kad bih htjeo dokazati, da, pa ma kako se odurnimi prikazivalo gospodstvo sile nad duhovi ljudskimi, jer radja samo hinjenjem i dosljedno klonućem duha, pa ma kako stajalo u protuslovju sa duhom blagosti i bratimstva, koji zahtjeva razbor i najćastniji od svih auktoriteta — da je ipak neobhodno nuđuno. Sve se to mora smatrati nedvoumno dokazanim i odgovarajućim pravim interesom ljudi, u koliko se tko nadje, koji će to gospodstvo vršiti i ćiji auktoritet je obćenito priznat. Ja govorim samo o zloćinim, koji proizlaze iz naravi ljudske i iz društvenoga ugovora, a ne o griesih, kojih se kađujenje mora, pa makar se ono i u svjetovnom smislu preduzelo, po sasma drugih naćelih urediti, nego li po naćelih ogranićene filozofije.

§ 40. Krivi nazori o koristi.

Vrelom bludnja i nepravda jesu krivi nazori o koristi, koje imadu zakonodavci. Kriv je nazor o koristi, kada se više pazi na posebna zla nego li na obćenita, kada se čuvstvom hoće zapovjedati, mjesto da ih se pobudjuje, kada se kaže logici: služi. Kriv je nazor o koristi, koji žrtvuje tisuću pravih probiti, da uzmogne uništiti umišljeno ili neznatno zlo; koji bi htjeo ljudem oduzeti vatru, jer može nastati požar, i vodu, jer se u njoj utopiti može; koji neuništava zla inače nego razaranjem. Zakoni koji zabranjuju nositi oružje, ovakove su naravi; oni razoružavaju samo one, koji nenaginju na zločine, ali ne one, koji su pripravnici počiniti zlo djelo; jer kako će oni, koji imadu odvažnosti povriediti najsvetije zakone ljudi i najvažnije u zborniku, štovati manje i čisto arbitrarne zakone, koji se tako lahko i nekažnjivo mogu vriedjati, a čije točno vršenje uništjuje osobnu slobodu, najdražu čovjeku, najdražu prosvetljenom zakonodavcu, i izvrgava nevine svim onim veksacijam, koje bi samo krivci imali trpiti? Oni pogoršavaju položaj napadnutih, a poboljšavaju položaj napadača; neumanjuju broj ubojstva, već pomnožavaju, jer se lakše napada na neoružanoga nego li na naoružanoga. Ovi zakoni nepredusreću zločinom, oni ih se boje, te nastaju pod nejasnim utiskom pojedine činjenice, a ne iz razboritog promatranja prednosti i mana obćenitog propisa.

Kriv je nazor o koristi onaj, koji hoće da narine množini živih bića simetriju i red, što ga podnosi samo bezčutna i mrtva materija; koji se neobazire na bliže motive, što no jedini stalno i jako djeluju na mnoštvo, za da pomogne udaljenijim, što no samo prelazno i slabo djeluju, u koliko živa mašta, koja se veoma riedko nalazi kod ljudi, nepovećava predmeta i time nepruža naknade za udaljenost njegovu. Konačno je kriv onaj nazor o koristi, koji žrtvujući stvar imenu dieli obće dobro od dobra svih pojedinaca. Razlika je medju stanjem društvenim i stanjem naravnim, što divljak samo toliko drugomu škodi, koliko je nužno, da sebi koristi; dočim loši zakoni često čovjeka u društvu natjeraju, da drugomu škodi, a da sebi ne koristi. Despot ulieva tjeskobu i strah u dušu svojih robova. Ali se ovim čuvstvom ni on sam oteti ne može, ona ga se primaju dvostrukom snagom. Dok strah samo osamljeno, unutar obiteljskoga kruga, bude učinjen sredstvom ugnjetavanja, biti će manje pogibeljan onomu, koji se njim posluži za utemeljenje svoje sreće; ali čim stupi u javnost, te počme uplivati na mnogo ljudi, biti će veća pogibelj, da bude kakov neoprezan, zdvojan ili drzovit čovjek dosta spretnan, da ljude učini uslužnim svojim svrham, budeći u njih ugodna čuvstva, čuvstva kojim će se tim radje podati, čim se na više ljudi pogibelj podieli; a onda pada tim niže vriednost, koju nesretnici daju vlastitom

životu, čim je veća nevolja koju trpe. To je razlog, zašto uvriade uvijek novimi uvriedami radjaju, zašto mržnja dulje traje nego ljubav, jer mržnja dobiva svoju hranu od ponavljanja čina, koji oslabljuju ljubav.

§ 41. Kako se predusreće zločinom.

Bolje je predusresti zločinom nego li kazniti ih. To je glavna svrha svakoga dobrog zakonodavstva, koje nije ništa drugo nego umjetnost voditi ljude k što je moguće većoj sreći, ili k što je moguće manjem stupnju nesreće, da jednom formulom izrazimo sva proračunavanja boli i veselja života. Ali sredstva, koja su se do sada rabila, većinom su neshodna, dapače pretpostavljenoj svrsi protivna. Nemoguće je unieti u burnu djelatnost čovjeka pravilnost, koja odstranjuje svaki nered i pometnju. Kao što nezaprečuju nepromjenljivi, jednostavni zakoni naravi, da se planeti međjusobno u svojih kretanjih nesmetaju, tako nemogu niti ljudski zakoni zapriečiti, da nenastanu neredi u bezkonačnih i najprotivnijih atrakcijah naslade i boli. A ipak si to utvaraju ograničeni ljudi, kada imadu zapovjedati. Nepredusreće se zločinom tim, što se zabranjuje nekoliko po sebi nepogibeljnih čina, jer bi iz njih zločini nastati mogli, već se tim samo stvara nekoliko novih zločina, tim se po volji razširuju pojmovi o krieposti i opačini, o kojih se ipak tvrdi, da stoje za vječna vremena. Kamo ćemo doći, ako nam se bude sve zabranilo, što bi mogle dati povoda zločinu? Morala bi se zabraniti čovjeku poraba njegovih čutila! Na jedan motiv, koji ljude nagoni na počinjenje pravoga zločina, dolazi tisuća motiva, koji ga upućuju na ravnodušne čine, što no ih samo loši zakoni drže zločini, pak pošto vjerojatnost počinjenja zločina stoji u upravnom razmjeru sa njihovim brojem, to razširenje kruga zločina ne znači ništa drugo nego povećanje vjerojatnosti njihovog počinjenja. Već dio zakona nisu nego povlastice, to jest tribut, koji plaćaju svi na korist nekolicine.

Hoćete li predusresti zločinom? Brinite se za to, da zakoni budu jasni, jednostavni, da se sve sile naroda budu upotrebljavale na obranu njihovu i da nijedan dio naroda nebude nastojao oko toga, da se odstrane. Brinite se zato, da budu zakoni stvoreni manje u prilog pojedinim razredom ljudi nego li samim ljudem. Brinite se zato, da ih se budu ljudi bojali, i da se budu bojali samo njih. Strah pred zakonom je spasonosan ali ubitačan i prijatan zločinom je strah ljudi pred ljudmi. Ljudi robov više su podani požudam, pohotam i okrutnosti nego li ljudi slobodni. Ovi razmišljaju o znanosti i o probiti naroda, vide velike stvari te ih oponašaju; oni se naprotiv zadovoljavaju sa današnjim danom i traže u šumu razuzdanog života zaboraviti vlastitu ništetnost, u kojoj se nalaze priučeni na nestalnost izlaza svake stvari, promatraju pod uplivom strast

i kaznu svojih zločina kao nješto dvojbeno. Ako neizvjestnost zakona pogodi narod naginjući radi klimata na lenost, to ona povećaje njegovu lenost i glupost; ako pogodi pohotljiv ali radin narod, to ona razdobi njegovu radinost u neizmjerni broj malenih zloba i zadirivanja, što no siju u srdeih sviju nepovjerenje, te čine izdaju i himbu temeljem svake mudrosti; ako pogodi jak i hrabar narod, to će ta neizvjestnost konačno prestati, ali tekar nakon bolnih prelaza od slobode k robstvu i od robstva k slobodi.

§ 42. O znanostih.

Hoćete li predusresti zločinom? Brinite se zato, da prosvjeta sprovadja slobodu. Zla, koja se poradjaju od znanja, stoje sa razširenjem znanja u obratnom razmjeru, a dobra u upravnom. Smjelomu varalici, koji je uvijek neobičan čovjek, divi se neznajuća svjetina, dočim ga prosvetljen narod prezire. Znanje olakšava prispodobu mnogih predmeta medju sobom i pokazuje nam ih sa raznih stanovišta, da se naša opažanja tako medju sobom križaju i tim lakše modificiraju, što isti način spoznaje i iste protivštine i kod drugih pretpostaviti smijemo. Pred svjetlom, koje se je u obilatoj mjeri razlilo nad narodom, mora umuknuti huljeće neznanje i zadrhtati svaki auktoritet, za koji negovori razum; dočim ugled zakona ostaje nepomičan, jer nema razboritog čovjeka, koji nebi ljubio javnih, jasnih i koristnih ugovora za uzdržavanje obće sigurnosti, prispodobiv ono malo bezkoristne slobode, koju im je žrtvovao, sa onom slobodom, koju su svi ostali ljudi njemu žrtvovali, i koji bi ju, kad nebi bilo zakona, proti njemu uporabiti mogli. Svatko razborit čutiće se prisiljenim, kada pogleda na zbirku dobro sastavljenih zakona i nadje, da je izgubio samo žalostnu slobodu činiti zlo, da srdačno zahvali prijestolju i vladaru.

Nije istina, da znanosti čovječanstvu uvijek škode; pa ako su ikada škodile, to bijaše za ljude neizbježno zlo. Umnoženje ljudskoga koljena prouzrokovalo je ratove, najokrutnije umjeće, prve zakone, koji nebijahu ništa drugoga nego privremeni ugovori, što no nastadoše iz časovite potrebe i s njom izniknuše. To bijaše prva filozofija ljudi, čijih malo elemenata bijaše opravdano, jer ih lenost i pomanjkanje pronicavosti čuvaše od zablude. Ali potrebe se množahu sa množenjem ljudi. Bijahu dakle nuždni utisci jači i trajniji, koji uzdržavahu od ponovnog povratka k društvenom stanju, koje je postajalo sve pogubnijim. Stekle su si po tom velikih zasluga za čovječanstvo (mislim u političkom smislu) one prve bludnje, koje su napučile zemlju krivimi božanstvi i koje su stvorile nevidiv sviet, koji bi imao upravljati našim. Oni bijahu dobročinitelji ljudi, koji su se usudili iznenaditi ih i povodljivo neznanje dovući k žrtvenikom. Predstaviv im predmete, koji se čutilima upoznati nedadu,

što no su pred njimi uzimali u onoj mjeri, u kojoj su ljudi držali, da im se približuju, kojih nikada nisu mogli prezirati, jer ih nikada nisu dobro poznavali, sjedinjivali i koncentrirali su razne strasti u jednu točku, koje su se svi držali. To bijahu prvi doživljaji svijuh naroda, čim su prestali biti divljaci; to bijaše prva epoha u povjestnom razvoju društva, i tako bijaše stvoren neobhodno nuždan vez, možda jedini, koji ih je spajao. Negovorim ob onom bogom odabranom narodu, komu su izvanredna čudesa i izvrstne milosti božje nadoknadile ljudsku politiku. Ali buduć je svojstvo bludnje, da se daje dieliti do neizmjernosti, napravile su znanosti, koje su na ovom temelju počivale, od ljudi hrpu zasliepljenih fanatika, što no se u labirintu bez izlaza tako tiskahu i natjeravahu, da su mnoge čutljive duše, mnogi filosofi čak želili, da se povrati prijašnje stanje divljačtva. To je prva epoha, u kojoj su znanja, ili bolje rekući mnijenja škodljiva.

U drugu spada teški prelaz od bludnja k istini, od tmine, koje se niti opažalo nije, k svjetlu. Neizmjerni sudar bludnja, koristnih nekolicini, sa istinama, koristnima mnogim nemoćnim, međusobno približavanje i vrijenje strasti, što no se otkrivaju u ovom slučaju, prouzrokuju nevoljnom čovječanstvu bezkonačnih zala. Tkogod bude razmišljao o povjestih naroda, koje su u glavnih epohah sve slične, opaziti će često, kako je cijelo pokoljenje žrtvovano sreći onih, koji za njim sliede u ratobornom ali nuždom prelazu od neznanja k svjetlu filozofije, i od tiranije k traženoj po filozofiji slobodi. Ali kada su se duhovi umirili, kada se je požar ugasio, što no je narod oslobodio zala, pod kojimi je stenjaao, kada je istina uz monarha siela na prijestolje a dobila svoj kultus i svoje žrtvenike u republikanskih parlamentih: tko može tvrditi, da je svjetlo, što no razsvjetljuje mnoštvo, pogibeljnije od tmina, i da su ljudem pogubni istiniti i jednostavni odnošaji stvari, koje tim svjetlom upoznavaju?

Ako i jest sliepo neznanje manje pogibeljno od polovičnog i konfuznog znanja, jer ovo posljednje sa štetnima posljedicama prvoga spaja još i bludnje, kojim se kratkovidna ograničenost nikada oteti nemože: to je čovjek prosvjetljen najljepši dar, što no ga može steći suveren za se i za svoje podanike, koji su ga napravili depozitarom i čuvarom svetih zakona. Navikao poznavati istinu i nebojati se je, poznaje samo malo onih prividnih potreba, što no se nikada podmiriti nedadu, koje kriepost većine ljudi na tako težku kušnju stavljaju; vikao promatrati ljudstvo sa višega gledišta, prikazuje mu se vlastiti narod obitelju ljudi, što no su si braćom, a razmak izmedju velikaša i naroda prikazuje mu se tim manjim, čim je veći dio čovječanstva, što ga imade pred očima. Filozofi prisvoje si potreba i interesa nepoznatih narodu, osobito to: netajiti u javnosti načela, koja izpoviedaju potajno; oni se nauče ljubiti istinu radi nje same. Odabrani krug ovakovih ljudi sačinjava sreću naroda, ali samo

časovitu sreću, ako im dobri zakoni tako broja neumnožavaju, da bude sve manje vjerojatan loš izbor, koji je uvijek moguć.

§ 43. Magistrati.

Drugo sredstvo predusresti zločinom sastoji u brizi oko toga, da kolegij, kojemu je povjerena provedba zakona, bude imao interesa, da se zakoni uzdrže, a ne da propadnu. Čim ima više članova, tim je manja pogibelj, da će se postaviti nad zakone, jer je teško podmititi one, koji jedan na drugoga paze, i jer će se članovi tim manje interesirati za povišenje svoga ugleda, čim je manji dio, koji bi svakom pojedinom pripao, osobito ako se sravnji sa pogibelju poduzeća. Ako suveren vanjskim sjajem, strogošću zakona, nedozvoljujući opravdanih ni neopravdanih pritužba onom, koji drži, da mu je krivo učinjeno, nauči podanike više se bojati magistrata nego li zakona, to će ovaj strah više koristiti magistratom nego li sigurnosti vladara i naroda.

§ 44. Nagrade.

Sredstvo predusresti zločinom jest takodjer i nagrada krieposti. Opažam, da ob ovom predmetu šute svi zakoni sadanjih naroda. Ako su nagrade raspisane po akademijah za one, koji otkriju koristne istine, umnožaju znanje i koristne kujige, zašto nebi nagrade razdijeljene dobrotvornom rukom suverena pomnožale broj kriepostnih čina? Čast je uvijek neizerpiva i blagoslovna u ruci mudrog djelitelja.

§ 45. Odgoj.

Konačno je najsigurnije, ali i najteže sredstvo predusresti zločinom poboljšanje odgoja; preobširan to predmet, koji prelazi meni opredjeljene granice; predmet, o kom se usudjujem reći, da je preusko spojen sa naravju vlade nego li da bi sve do najpoznijih vjekova ljudske sreće mogao biti šta drugo do li pusto polje, obradjeno samo tu i tamo po njevojih mudracih. Veliki muž, koji je širio svjetlo nad progonećim ga čovječanstvom, točno je razložio, koja su temeljna načela u istinu koristnog odgoja: da mora sastojati manje u pustom gomilanju predmeta, nego li u izboru i točnom ograničenju istih; da mora kod fizičkih i čudorednih fenomena, koje mladenačkoj fantaziji predvede slučaj ili nakana, dovesti originale na mjesto kopija; da mora voditi krieposti na ugodnom putu čuvstva; da mora odvracati od opačine na nepogriješivoj stazi nužde i neugodnosti, a ne na nesigurnoj stazi zapovjedi, koja postizava samo hinjani i časoviti posluh.

§ 46. O pomilovanju.

U onoj mjeri, u kojoj postaju kazne blažimi, biti će manje nužna milost i pomilovanje. Sretna li naroda, u kojem bi ono bilo štetno! Milost dakle, ona kriepest, koja kadkada kod suverena pruža naknadu za izpunjenje svih ostalih vladalačkih dužnosti, imala bi biti izključena po potpunom zakonodavstvu, gdje bi kazne bile blage, a način sudovanja redovit i brz. Ova istina pričinjati će se okrutnom onomu, koji živi u neredu današnjeg kaznenog sustava, gdje su oprost i pomilovanje u onoj mjeri nuždni, kojoj su zakoni bez smisla, a osude užasne. Tuj je ono najljepše pravo prijestolja, najpoželjniji atribut suverenosti, izraz negodovanja, koj dobrostivi promicatelji javne blagobiti muče izjavljuju nad zakonikom, kojemu rade u prilog, uz sve njegove mane, predsuda vjekova, ogromna i imponujuća hrpa bezbrojnih tumača, teški aparat bezkrajnih formalnosti i suglasje najdosadnijih i najnepogibeljnijih poluučenjaka. Ali imade se ipak uvažiti, da je milosrdje kriepest zakonodavca a ne ovršitelja zakona, da ono imade izvirati iz zakona, a ne iz pojedine osude; da konačno, ako se ljudem pokaže, da se zločini i oprostiti mogu, i da kazna nije nužna posljedica zločina, zavadja ih se u nadu trajne bezkažnjivosti i budi se u njih vjera, da su, gdje je moguće jedno pomilovanje, osude, za kojimi nesljedi pomilovanje, izliev sile, a ne pravednosti. Što će se ali tekar onda kazati, kada knez daruje pomilovanja, to jest javnu sigurnost privatnikom, i kada postane privatni čin jednostrane dobrohotnosti izjavom bezkažnjivosti, koja ima vezati zajednicu? Neka budu neumoljivi ovršitelji zakona u pojedinom slučaju, ali neka bude blag, milostiv, čovječan zakonodavac. Neka kao razborit graditelj sagradi svoju zgradu na temelju svojeljubja, i obći interes neka mu ne bude ništa drugo nego skup interesa svijuh pojedinaca, te neće biti prisiljen posebnimi zakoni i neuredjenimi napadaji svaki čas odieljivati javnu dobrobit od privatne, i slici javne dobrobiti stavljati podnožjem strah i nepouzdanje; kao temeljit i čuvstven filozof neka dozvoli ljudem, svojoj braći, uživati u miru onaj maleni dio sreće, koju im dozvoljuje u ovom kutu svemira uživati onaj neizmjerni sustav, što ga je uredio prvi uzrok.

§ 47. Zaključak.

Zaključujem sa primjetbom, da mora veličina kazne biti primjerena stanju naroda. Jači i osjetljiviji moraju biti utisci na okorjele duše naroda, što no je tekar izašao iz stanja divljačtva. Treba nam striela, da uništi divljeg lava, koji prkosi puškinom hitcu. Ali u onoj mjeri, u kojoj u društvenom stanju bivaju duhovi blažimi, raste osjetljivost; a u koliko

raste ova, mora padati strogost kazna, ako se hoće uzdržati jednako razmjerje medju predmetom i njegovim utiskom.

Iz onoga, što je do sada rečeno, može se izvesti obćenit, veoma koristan teorem, ali koji se veoma slabo slaže sa običajem, ovim redovitim zakonodavcem naroda, a to jest: da nebude kazan nasilje, koje počinja pojedinac ili više njih na jednom gradjaninu, mora biti javna, brza, nuždna, što je moguće manja, u danih okolnostih primjerena zločinom i zakonom odredjena.

